

Anmeldelser

Danmark - historisk billedbog, I.

1969, 214 s.

Dansk historisk Fællesforening står som udgiver af dette billedværk og har ære af det nu foreliggende første bind. Modellen er »Sønderjylland — historisk billedbog«, hvad både formatet, papirets kvalitet, tryk og typer tydeligt fortæller. Man kan nok uden videre gå ud fra, at det er den succes, Historisk Samfund for Sønderjylland har haft med sit værk, der kan have overvundet eventuelle betænkeligheder i Fællesforeningens ledelse. Man må håbe, at »Danmark — historisk billedbog« vil få en lige så bred modtagelse som sin sønderjyske forgænger, for det fortjener den.

Bogen omfatter 214 sider, den er trykt hos Th. Laursens Bogtrykkeri i Tønder, der her som ofte før afgiver et vidnesbyrd om virksomhedens høje standard. Tekstredaktøren er mag. Erik Kiersgaard. For billedredaktionen står museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg slot, og denne side af sagen er jo i betragtning af titlen ikke uvæsentlig. Men sønderjyden Jørgen Paulsen lever op til sit allerede grundfæstede ry, som blev yderligere styrket gennem hans redaktion af den sønderjyske billedbog.

Det må forekomme at være en vanskelig opgave at foretage den rigtige udvælgelse af det righoldige billedstof, som står til rådighed — selv om vanskelighederne nok vil blive endnu større ved de kommende bind. Oldtid og middelalder, sluttende med Christian II's tid, passerer revy for ens øjne i klare og tydelige illustrationer, og både med hensyn til kronologi og til de forskellige landskabers placering er der foretaget en retfærdig fordeling.

Alligevel kunne der opstå ønsker om et større dansk-nordisk kulturområde, så fremstillingen af farveklicheer lod sig iværksætte for en mere overkommelig pris. Markedet er desværre for lille dertil.

Er udvælgelsen af billedmaterialet forbundet med svære overvejelser, er opgaven ikke lettere for teksternes vedkommende. Rigsantikvaren, P. V. Glob, tegner sig for oldtiden, og i mere kyndige hænder kunne dette hverv næppe lægges. Hans ry som arkæolog rækker langt ud over Danmarks grænser. Billedteksterne delagtiggør læseren i resultaterne af de nyeste fund og i de følgeslutninger, forskningen er nået frem til.

Den meget yngre Erik Kiersgaard skriver om middelalderen. Han har for længst, ikke mindst gennem sine bidrag i Politikens Dan-

markshistorie, slået sit navn fast som en kyndig historiker, der samtidig besidder evnen til at anskueliggøre stoffet, så også en bredere læserkreds kan fængsles og høste udbytte deraf.

Et sådant værk kan ikke blive til uden nært samarbejde mellem tekst- og billedredaktion, men der kan ikke være tvivl om — det overbevises man om gennem læsningen — at harmonien har været fuldt ud til stede. Der er en nøje sammenhæng mellem skildringerne af de kulturhistoriske, de samfundsmæssige og de statspolitiske aspekter i de forskellige epoker, som behandles. Det er faktisk lykkes på en beskedne plads at få hele middelalderens Danmarks-historie belyst. Enkelthederne er føjet så godt ind i helheden, at skildringerne fremtræder som en fortløbende kronologisk beretning, ja, det er lige ved, at den nu så foragtede kongerække er smuglet ind i teksterne.

Det vil være naturligt at spørge, om billedbogen er anvendelig i skolernes historieundervisning. Ja, hvis viden og kundskaber skulle danne kriteriet for undervisningens resultater, er det givet, at et indgående kendskab til teksterne ville kunne danne en solid ballast for en elev i folkeskolen. Men også over for de krav, som i dag stilles om brug af audiovisuelle hjælpemidler, kan billederne udgøre et værdifuldt bidrag i retning af at virke interessevækkende. Teksterne kunne måske give anledning til en smule betænkeligheder, ikke at sproget på nogen måde er kunstlet, det er gennemgående klart og letfatteligt, så for folkeskolens ældste elever skulle der ikke foreligge noget problem. Bruges bogen over for mindre børn, vil der nok stilles ret store krav om forklaring og uddybelse af de mange fagudtryk, men også inden for denne gruppe vil de historisk interesserede, flinke elever kunne anvende bogen med udbytte.

Kort og godt: »Danmark — historisk billedbog, I« vil, samtidig med at den bør finde en værdig plads i hjemmenes bogreoler — den er en anbefalelsesværdig gavebog — være velegnet til undervisningsbrug i de forskellige skoleformer, enten man foretrækker den som lærebog, som håndbog eller som supplerende læsning.

Det er med forventning, man ser hen til billedbogens kommende bind.

Chr. Stenz.

Kurt Boysen: Das Nordstrander Landrecht von 1572.

(Neumünster 1967, 279 s.).

Nordstrands landret af 1572 har hidtil kun været trykt i pastor Heimrichs højtyske oversættelse fra 1670. Den originale plattyske landret menes tabt under oversvømmelsen 1634, da $\frac{2}{3}$ af det gamle Nordstrand og $\frac{2}{3}$ af øens beboere blev skyllet bort. I løbet af de sidste 150 år har man imidlertid efterhånden fundet ialt 27 håndskrevne afskrifter af den oprindelige plattyske tekst, heraf 8 i

København. Efter en omhyggelig gennemgang og vurdering af disse ikke helt enslydende eksemplarer har assessor, dr. jur. Kurt Boysen, Slesvig, nu udgivet Nordstrands rigtige, plattyske landret på grundlag af det ældste af håndskrifterne, et eksemplar fra Rigsarkivet, som ifølge en påtegning netop var bestemt til trykning, men aldrig blev trykt.

Allerede det, at den originale landret nu er tilgængelig for alle, er vigtigt, og tilmed er udgaven forsynet med en udførlig indledning om landrettens forhistorie og en meget grundig teknisk tekst-gennemgang.

Boysen fremhæver med rette, at de frisiske »Uthlande« på Sønderjyllands vestkyst — bortset fra de nørrejske enklaver — fulgte frisisk ret; men han har næppe helt ret, når han tilføjer, at Nordfrisland ikke »levede efter Jydske Lov«. De ældste lokale retsregler fra Nordfrislands forskellige herreder og »lande«, oprindeligt uskrevne, senere skrevne, var meget kortfattede, og efter udgivelsen af Jydske Lov i 1241 som landslov for hele det jyske retsområde fra Skagen til Ejder må det have været naturligt at bruge denne lov også i Frisland i tilfælde, hvor lokale særregler ikke slog til. Denne subsidiaire brug af Jydske Lov synes ophørt i Ejdersted og Nordstrand, da disse lande i 1572 fik udførlige landretter; men andre steder i Nordfrisland, bl. a. på Helgoland, fandt Jydske Lov udbredt anvendelse lige til 1900, da den og Nordstrands landret ophævedes af den tyske Borgerlige Lovbog. Man kan endnu en sjælden gang i en retssag, hvis forhistorie går langt tilbage, få brug for en regel i Nordstrands landret, f. eks. om hævd.

Nordfrisland hørte 1490-1523 og igen fra 1544 til de hertugelige dele af Sønderjylland, men havde stadig den danske herredsinddeling. Det gamle, rige Nordstrand havde hele 5 herreder, som nævnes i Valdemars jordebog fra 1231. Repræsentanter for disse herreder samt fastlandsherrederne Horsbøl og Bøking (+ Sild og Før Østerland) vedtog 17/6 1426 i nordfrisernes »domkirke« i Niblum på Før »Siebenharderbeliebung«, en nedskrift af gældende ret i 11 artikler, hvortil senere føjedes andre 12; af denne »Beliebung« har man hidtil fundet 18 afskrifter, heraf nogle i København. Samme år fik også Ejdersted 3 »lande« en nedskrift af gældende lokal ret, kaldet »Krone der rechten Wahrheit«.

De 7 herreder var ikke nogen naturlig enhed. Efter 1435 optrådte Nordstrands herreder for sig som »Femherredsforbundet« med et fælles råd, der bestod af 12 rådmænd fra hvert herred og lededes af Nordstrands staller som fyrstens repræsentant. Dette råd vedtog i 1552 på grundlag af nye forordninger, vedtagelser og domme en Femherreds-»Beliebung« som tillæg til den gamle Syvherreds-»Beliebung«, og disse to lovværker blev i 1558 udvidet og sammenskrevet i en »Verklarung« af landretten med ialt 102 artikler. Denne »forklaring« blev forelagt hertug Hans den Ældre på Hansborg i Haders-

lev til stadfæstelse; men han stadfæstede den først d. 24/6 1572 efter en grundig omarbejdelse — og efter at øen havde betalt ham en afgift på 5.000 mark for at få lov at beholde sin egen, folkeskabte ret i modsætning til Ejdersted, hvis samtidige landret blev skrevet af hertugen af Gottorps kansler efter forbillede fra Ditmarskens fyrstevigne landret af 1567.

Den ny »Landrecht desz Nordtstrandes« omfattede

1. del på 36 artikler om retspleje,
2. del på 80 artikler om person-, familie- og arveret samt kontrakter m. m.,
3. del på 60 artikler om erstatning og straf.

Dertil kom foruden et par mindre tillæg den såkaldte »Spadelandesrecht« med 20 artikler om digevæsen, afvanding m. m.

Kilderne til Nordstrands landret er i første række Syvherredsloven, Femherredsloven og anden ældre frisisk ret. 101 af »forklaringens« artikler går igen i landretten, og andre artikler i denne er en nedfælding af ældre uskreven frisisk ret. Fra Ditmarskens landret af 1567 er overtaget en del regler om retspleje, formynderskab m. m. Boysen fremhæver, at landretten ikke optog regler fra Jydske Lov. Det ville også have været sært, om man ved udformning af nye regler i 1572 havde grebet tilbage til bestemmelser i en lov fra 1241. Der spores derimod ældre påvirkning nordfra i nogle af de artikler, som er overtaget fra de ældre »Beliebungen«. De indeholder ikke blot en hel del ord, som viser sproglig påvirkning fra jysk, men også visse begreber og regler, som synes at stamme fra dansk ret. Eksempelvis kan fra 1. del nævnes, at art. 7 taler om at »scheten« (henskyde) en sag for højere instans og art. 32-33 om »schotsmall« (skudsmål = appel). I 2. del hjemler art. 29 dobbelt broderlod »efter gammel frisisk ret«; det er jysk ret. I art. 33 står »ihn dem buwe sitten« (sidde i uskiftet bo) og, at børnene kan man »uth dem buwe utschiffen«. Art. 37 har begrebet »hovethlad« (hovedlod). Ved salg af arvejord krævede art. 56 opbud på tinge, og indsigelse måtte efter art. 58 ske inden »jahr und dach« (år og dag). Art. 64 taler om »bol«, art. 65 om »megenschiffen« (mageskifte) og art. 79 om »dholm und schötinge« (ejendomsdom og skødning) ved 3 »domers« og 2 »dingehoringe« (tinghørere). I 3. del taler art. 43 om »manbote« (mandebod).

Landretten siger til slut, at rådet skal pådømme ulovbestemte tilfælde, som man finder ret at være. Der står altså intet om subsidiær brug af Jydske Lov, men heller intet om brug af romerretten, som i Ejdersted fik subsidiær hjemmel ved dette landskabs reviderede landret af 1591.

Kurt Boysens udgave af den oprindelige tekst til det sidste større folkeskabte lovværk i Sønderjylland er værdifuld for studiet af grænselandets retshistorie.

Frants Thygesen.

Frants Thygesen: Tysk strafferets indtrængen i Sønderjylland mellem 1550 og 1800.

Juristforbundets forlag, København, 1968, 235 s.

Landsdommer Frants Thygesens i 1968 udkomne bog »Tysk strafferets indtrængen i Sønderjylland mellem 1550 og 1800« bygger på en besvarelse skrevet i 1961 af en prisopgave for Christian Paulsen-prisen med ordlyden: »En redegørelse for udviklingen af strafferetten i Nordslesvig fra reformationen til ca. 1840«.

I det nu udgivne værk har forfatteren — som det fremgår af titlen — udstrakt undersøgelsen til hele Sønderjylland ud fra den betragtning, at der ikke fandtes nogen særlig begrundelse for at gøre forskel på Nord- og Sydslesvig. Til gengæld er tidsrummet indsnævret.

Bogen falder i to dele: Dels en samlet fremstilling af emnet, dels et udtog eller gengivelse af arkivstof, fortrinsvis fra gamle retsbøger.

Resultatet er et imponerende arbejde, der i lige grad har interesse for den retshistorisk og den kulturhistorisk interesserede læser.

Forfatteren, hvis interesse for sønderjyske forhold er velkendt, har gennemløjet ikke blot retsbøger, men også en anelig mængde litteratur, hvad litteraturlisten vidner om, og har ud fra dette store materiale skrevet en bog, som man trods stoffets mængde læser uden anstrengelse.

Bogen er i Danmark blevet anmeldt i to juridiske tidsskrifter, dels »Ugeskrift for Retsvæsen« 1968 side 130-136 af højesteretsdommer Jep Lauesen Frost, dels i »Juristen« 1968 side 318-325 af lektor, cand. jur. et art. Ole Fenger. Jurister bør læse disse anmeldelser og derefter give sig i kast med bogen.

Lad mig her nøjes med at sige, at forfatteren som konklusion af sin undersøgelse — en konklusion, der deles af begge de nævnte kyndige anmeldere — når til, at tysk strafferet, og det vil i første række sige »Carolina«: Kejser Karl d. Vs Peinliche Halsgericht-Ordnung, blev almindelig gældende i Sønderjylland i tidsrummet 1713-1731, først i byerne, senere i herrederne. — Denne udvikling er ikke resultatet af en bevidst national-politisk hensigt. Forfatteren påpeger en række faktorer som årsag: Den tyske overklasse i Holsten og Slesvig og dens repræsentanter ved hoffet og Tyske Kancelli modarbejdede af økonomiske, politiske og andre årsager enhver nærmere tilknytning mellem Sønderjylland og kongeriget. Danske Lov af 1683 med de mere moderne strafferegler kom ikke til at gælde for Sønderjylland, og da Jyske Lov og de andre retskilder ikke følte tidsvarende længere, blev resultatet en indsiven af tysk ret. Retsembedsmændene og advokaterne var tysk uddannede jurister — det i 1665 oprettede universitet i Kiel fik stor betydning for fortykningen af akademikerne — og det var naturligt for dem at anvende tysk ret.

Den i 1713 oprettede fælles slesvigske overret på Gottorp ændrede i vidt omfang underretternes slesvigsk-danske straffedomme i overensstemmelse med »Carolina«. Det triste resultat var derfor, at tysk strafferet kom til at gælde i Sønderjylland og derved i ikke uvæsentlig grad bidrog til den fortykning, der fandt sted på så mange områder.

Slesvigs historie er indviklet, og retshistorien danner ikke nogen undtagelse. Dommerne måtte nødvendigvis være i vildrede med, efter hvilken bestemmelse, der skulle dømmes, og de indviklede retsforhold bevirkede, at advokaterne fik en betydning i Sønderjylland, som de slet ikke havde i kongeriget. Da de som nævnt var tysk-uddannede, og folk — dengang — havde en indgroet respekt for lærde folk, blev de instrumenter i fortykningens tjeneste.

Som eksempel på, hvor indviklet det kunne være, nævnes, at man i 1699 i Løgumkloster birk hængte en tyv efter Jydske Lov, medens man i 1726 efter en lang diskussion om dansk contra tysk ret dømte en tyv efter »Carolina« til kagstrygning og landsforvisning. I Slogs herred foregik 1725 i en bagvaskelsessag en stor debat om Jydske Lov, saksisk ret, romerret, Danske Lov og lybsk ret! —

Men bogen læses — som nævnt — ikke blot med udbytte af jurister, men også af »almindelige mennesker«, fordi den giver et indblik i tilstande og tænkemåde på den tid. Det er en sund modgift mod én hos mange med alderen følgende konservatisme — »sådan har det altid været, og sådan skal det forblive« — at se, at vurderinger og metoder kan ændres uden, at verden styrter sammen.

Bekæmpelse af forbrydelser og nye straffemetoder diskuteres i dag i stort omfang og påkalder vid interesse. På denne baggrund er det interessant i bogen at læse om, hvilke strafarter og hvilke metoder man anvendte i disse tider. Kapitel XII giver en oversigt over forskellige strafarter i slesvigsk praksis og nævner bl. a. fredløshed og landsforvisning, de forskellige former for dødsstraffe: halshugning, bålstraf, radbrækning, drukning, levende begravelse, — endvidere brændemærkning, afhugning af hænder, udstikning af øjne, kagstrygning, pisk, halsjern, gabestok, offentlig kirkebod etc. Disse straffe har sandsynligvis været betragtet som naturlige på den tid, men vi er taknemmelige over, at det er et tilbagelagt stadium.

Kapitel XIII gennemgår retspraksis vedrørende forskellige forbrydelsesgrupper og omtaler bl. a. livsvarigt fængsel som straf for forsøg på selvmord fra hvervede soldaters side — i dag er forsøg på selvmord straffrit — halshugning for bigami, halshugning eller drukning for 3. gangs hor, samt straf for ethvert samleie uden for ægteskab (ved en slesvigsk forordning af 1798 var straffen fastsat for jævne folk til 10 dages fængsel på vand og brød, 2. gang det dobbelte og 3. gang $\frac{1}{2}$ års tugthus, mens mere velstillede skulle bøde $3\frac{1}{3}$ -5 rdl. !). For blodskam (forstået i vid betydning) kunne straffen blive halshugning, for omgængelse mod naturen (herunder homo-

seksuelle forhold) var der bålstraf, der dog senere blev afløst af den mere humane kvælning med efterfølgende opbrænding.

Et særligt kapitel i strafferettens historie udgør trolddomssagerne. Så sent som i 1693 brændtes den sidste heks i kongeriget, dog først efter at være blevet halslugget, og den sidste sag ved Højesteret om straf for trolddom foregik i 1745.

Således vrimler bogen med eksempler, der giver stof til eftertanke for læseren — hvilke fordomme beherskes vi af i dag, hvad vil eftertiden mene om os?

Bogen være hermed anbefalet både »læg og lærd« på det bedste.

H. P. Christensen.

Anders Pontoppidan Thyssen: Brødremenigheden i Christiansfeld og herrnhutismen i Jylland til o. 1815.

(Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede. Udgivet af Institutet for Dansk Kirkehistorie under redaktion af Anders Pontoppidan Thyssen, IV. København 1967 (G. E. C. Gads Forlag), s. 11-175, 256-60 og 263-69).

Banebryderen i udforskningen af den herrnhutiske brødremenigheds historie og virke i Sønderjylland blev afdøde provst, dr. theol. Jens Holdt, hvis navn vi ikke bør glemme her. Hans grundlæggende arbejde på dette felt — nedlagt i hans disputats 1937 og i en række senere afhandlinger i forskellige publikationer — er nu blevet efterfulgt af en yngre forskers undertiden korrigerende sammenfatning i ovennævnte arbejde, idet docent i Århus, dr. theol. Pontoppidan Thyssen — stiftsprovste-sønnen fra Haderslev — til det store, endnu uafsluttede værk om de åndelige vækkelsers frembrud her til lands i forrige århundrede — værket omfatter hidtil fem bind, og to andre er under udarbejdelse — har føjet skildringen af brødrebyen Christiansfeld og det herfra udgående herrnhutiske vækkelsesarbejde i Sønderjylland og det øvrige Jylland i tiden indtil c. 1815. Der er kun ret, at denne skildring har fået sin plads i nævnte storværk. Thi uden byen Christiansfelds eksistens og herrnhuternes virke ville vor åndelige historie i det 19. århundrede have fået et andet forløb. Den slesvigske brødremenighed har for de åndelige som andre vækkelser i det ganske Danmark haft en betydning, der ikke må undervurderes.

Pontoppidan Thyssen bringer indledende et kapitel om den pietistiske vækkelse omkring det 18. århundredes midte og om det ældste herrnhutiske virkes forhold til denne. Herrnhuterne kunne oftest fortsætte, hvor pietisterne havde begyndt. Men medens pietismen var en af staten støttet og væsentligt til gejstligheden bundet bevægelse, kom herrnhutismen som vor første egentlige lægmandsbevægelse, der også i sin forkyndelse af Frelserens kærlighed som alt kristenlivs alfa og omega gik en anden vej til hjerterne end pietisterne med deres stærkt lovprægede bodsprædiken. Som udtryk for

de første herrnhutiske emissærers virke står s. 20 ff. oversigten over de vakte kredse i Sønder- og Nørrejylland efter århundredets midte.

Men først brødrekolonien Christiansfelds grundlæggelse 1773 gav det faste udgangs- og støttepunkt for et fortsat virke af større omfang. Kapitlerne om denne nye, særprægede stad, hvori Frelseren alene førte regimentet, og indbyggernes privatliv og menighedsliv principielt smeltede sammen til det nye brødreliv i et forsøg på at virkeliggøre Det nye Testaments kristendom, bringer — væsentligt på grundlag af det omfattende arkivmateriale — en indgående skildring af livet i Christiansfeld gennem de første generationers hverdag og helligdag. Egentligt er det forkert her at tale om hverdag og helligdag. Thi på en måde var det altid helligdag i Christiansfeld. De utallige gudstjenester, andagter, bedestunder og andre gudelige sammenkomster, der bestandigt afholdtes, og den særlige samfundsordning, hvorefter hele stadens liv var indrettet — indordningen i de forskellige »kor« — gjorde i virkeligheden hele året til én lang helligdag. Dagligt genlød staden af sang til Gudslammets pris, til ære for Frelserens blod og vunder, der har forløst verden og gjort alt menneskeliv, også i det verdslige arbejde og ind i de intimeste privatforhold, til gudstjeneste. Velgørende er det her under omtalen af brødremenighedens såkaldte »sårkult« (s. 58 f.) at møde forfatterens theologisk fint rammende og positivt vurderende ord om det bag sårkulten liggende kristelige realitetsbehov midt i tidens theologiske intellektualisme og religiøse individualisme — en forståelse for noget i herrnhutismen og i virkeligheden i al ægte kristendom centralt, som vi ellers ikke møder for ofte i vor tid.

Det lange kapitel om korordningen — dette at alle i brødremenigheden, mænd og kvinder, gifte og ugifte, unge som børn var samlet i adskilte grupper, der i hvert sit korhus levede som søskende i et altomfattende fællesskab, som var indordnet under et fast reglement, for at hele menneskelivet gennem disse »Schulen des Heiligen Geistes« skulle helliges ved Frelserens egen fortjenstlige menneskelighed og lidelse — kan vi ikke gå ind på i enkeltheder, men glæder os over det dybe indblik, vi her får i de mindste detaljer i menighedens liv. Særligt tankevækkende for nutidslæsere er gennemgangen s. 88 ff. af det herrnhutiske syn på ægteskabet og kønslivet, der udfra Zinzendorfs genialitet og en bag om ham rækkende, ældgammel kristen-tradition ser alle enkeltheder og intimiteter i lyset fra Frelserens egen menneskelighed og udmønter hans »født af Jomfru Maria« på en måde, der kan vise nye veje i dag.

Men menigheden var ikke til for sin egen skyld. Den var Frelserens armé, hvori alle stod rede til at følge hans vink og drage ud som missionerende pilgrimme for at skabe nyt liv i stats- og konfessionskirkerne under deres forfald. Og nu følger to meget værdifulde kapitler om menighedens udadgående arbejde, det såkaldte diaspora-arbejde i hertugdømmet og Jylland. Det første af disse kapitler vil

have størst interesse for sønderjyske læsere, da det i kort, oversigtlig form følger de herrnhutiske emissærers rejser gennem Nord- og Sydslesvig og således kortlægger herrnhutismens udbredelse fra sogn til sogn. Her er tegnet en skitse til billedet af slesvigsk kristenliv gennem det 18. århundredes sidste tredjedel indtil c. 1815. Og for den videre udformning af dette billede som for den lokalhistoriske undersøgelse vil dette kapitel (s. 124 ff.) være et uundværligt udgangspunkt.

Pontoppidan Thyssen slutter sit arbejde med kapitlet »Idé og virkelighed« — et kapitel, der nødvendigvis måtte skrives, fordi det faktisk levede liv både i Christiansfeld og i diasporakredsene ude i landet ikke altid svarede til de herrnhutiske idealer, og fordi der omkring år 1800 mærkedes en udmatning af vækkelsen. Men herrnhutismens opgave var endnu ikke løst. Denne særprægede kristendomsform havde endnu — og har stadig! — noget at bringe vort folk. Derfor er vi spændte på fortsættelsen af Pontoppidan Thyssens arbejde, som er lovet i værkets femte bind.

Skal til slut et enkelt forbehold tages m. h. t. denne dygtige skildring, må det blive dette — som nok kan tages overfor hele værket om vækkelserne — at her kun er givet et udgangspunkt for studiet af dansk, specielt slesvigsk herrnhutisme. Nu har vi fået baggrunden for bevægelsen og oversigten over dens udbredelse. Men det arbejde står endnu tilbage at udforske i detaljer det åndelige liv, som blev levet i de mange vakte kredse, og derigennem tegne det fulde billede af herrnhutismens betydning for det samlede kristenliv og dermed for hele vor kirke- og folkehistorie i nyere tid. Her kommer vi ikke udenom at måtte beskæftige os med hele den opbyggelige litteratur, som den herrnhutiske bevægelse skabte, men som der i det anmeldte arbejde så godt som ikke er taget hensyn til — f. eks. de talrige større og mindre publikationer, der udgik fra Luckanders og Seneberg'ernes trykkeri i Haderslev, og de ikke få håndskrevne andagts- og salme hæfter, som endnu er bevaret i Sønderjylland, og hvorigennem vi først for alvor får indblik i, hvad ånden fra Christiansfeld kom til at betyde for den enkelte sjæl selv i fjernt liggende landsbyer. Det kan ikke fejle, at Pontoppidan Thyssens arbejde her vil virke inspirerende og sætte videre detailforskning i gang.*)

Urban Schrøder.

*) Det skal ikke lades uomtalt, at det her behandlede bind af værket om vækkelserne indeholder endnu et interessant arbejde, idet det s. 177-255 bringer pastor Herluf Hegnsvads skildring af det røre, som »de stærke jyder« skabte i Horsens- og Vejleegnen. Men da vi her er udenfor nærværende årbogs område, vil denne skildring blive anmeldt andetsteds.

Nørre og Sønder Gøs Herred. Sydslesvigske egne og byer.

Udgivet af Poul Kürstein. Forlaget Skandia, Flensborg, 1969, 252 s., ill.

Studiesamlingen ved Dansk Centralbibliotek i Flensborg har sat sig for at udsende en række bind under fællestitlen »Sydslesvigske egne og byer«, af hvilke en begyndelse nu er gjort med bogen »Nørre og Sønder Gøs Herred«, udgivet ved Poul Kürstein. Man går selvfølgelig til et sådant værk — smukt og fortræffeligt udstyret som det er, bl. a. med helsides gengivelser af gamle kort — med en vis forventning, men det skal straks siges, at man ikke må regne med at få et topografisk værk i hænde i lighed med »Trap«, »Danmarks Land og Folk« eller »Danmark før og nu«. Det, der bringes, er — efter en indledning af Poul Kürstein — et optryk af spredte afhandlinger vedrørende det geografiske område, som det foreliggende bind samler sig om.

En meget betydelig del af afhandlingerne behandler den sproglige udvikling i Gøs herrederne. Den er så vigtig, hedder det i udgiverens forord, »at den kalder på opmærksomheden hos alle, som har adhu til sønderjysk historie«. Når der ses bort fra et enkelt bidrag, skyldes alle afhandlingerne danske forfattere. Nogle er leveret af nulevende forfattere som f. eks. Anders Bjerrum, af hvem der er optaget hele syv afhandlinger, og Hans Hejselbjerg Paulsen, fra hvis rummelige disputats der er hentet nogle sider om vækkelsen i Bordelum. Andre bidrag hører hjemme blandt det meget erindrings- og brevstof, der dukkede op, efter at disse egne var gået tabt for Danmark, et indhold, der er med til at give bogen et lidt gammeldags præg. Det er med andre ord spredte arbejder fra de sidste godt og vel hundrede år, der er blevet fundet værdige til optagelse i dette bind.

Fra tysk side er der vel også skrevet et og andet med tilknytning til Gøs herrederne, men herfra er kun ét arbejde blevet optaget i oversættelse til dansk, nemlig Johannes Jensens afhandling om pastor Hans Hansen i Fjælde, og det er åbenbart sket, fordi den gamle præst passer ind i det helhedsbillede, som bogens udgiver har ønsket at give af den sproglige og folkelige udvikling i de to Gøs herreder.

Det tilkommer ikke en anmelder at kritisere, hvad udgiveren har ment at burde bringe i en sådan artikelsamling. Den slags vil altid bero på et skøn, og det færdige produkt kan alligevel ikke mere laves om. Af hensyn til fortsættelsen af den påbegyndte serie skal det dog anføres, at det forekommer noget betænkeligt, at en del af bidragene er udtog af større fremstillinger. Læseren får ikke altid afhandlingen, således som den oprindelig er udkommet på tryk, og det er naturligvis bogens geografiske afgrænsning, der er skyld heri, men den slags er nu engang en meget betænkelig sag. At tage et par sider ud af Hejselbjerg Paulsens bog for at få sektereriet i Bordelum med i et bind, der repræsenterer Gøs herrederne, tilmed i en noget

omkalfatret form, er én ting, men en anden er, at Hejselbjerg Paulsens behandling af affæren i Bordelum i virkeligheden bygger på Th. Matthiesens »Erweckung und Separation in Nordfriesland«, Kiel 1927, og det havde da været rettere at bringe en oversættelse af dette værk (i udtog!).

Som nævnt standser bogen — de to herreders sproglige udvikling ufortalt — stort set op ved 1864, selv om Poul Kürstein har et par sider om folkeafstemningen i 1920. Der er derfor ikke blevet plads til en omtale af missionsvirksomheden ud fra Breklum, skønt der dog her var et emne, der har interesse langt ud over de to herreders grænser, og som vejer langt tungere end fortidens sekteriske bevægelse omkring Bordelum. Derimod burde der vel have været plads til en omtale af Peter Hiort Lorenzens svoger, maleren C. A. Jensen, der var fra Bredsted. Nok om det! Indvendinger vil altid kunne fremføres, når der er tale om et værk, hvis indhold må bero på et skøn, og udgiveren Poul Kürstein har nu engang med det foreliggende bind ønsket særligt at betone de to herreders sproglige og folkelige udvikling. En bibliografi over dansk og tysk eller frisisk litteratur vedrørende området ville imidlertid kunne have hjulpet de læsere, der måtte savne et og andet bidrag, til lettere at finde frem til det ønskede stof.

Slutbedømmelsen bliver, at bogen om Gøs herrederne er blevet en fortrinligt udstyret bog og et nyttigt værk for den læserkreds, der ikke ejer eller har nem adgang til de tidsskrifter, hvorfra de forskellige bidrag stammer.

H. V. Gregersen.

Johs. Jensen: Sønderjydsk Mejeriforening gennem 75 år.

Åbenrå 1968, 136 s., ill.

Den foreliggende bog er en revideret og stærkt udvidet udgave af det jubilæumsskrift, som Sønderjydsk Mejeriforening udsendte i 1943. Forfatteren, fhv. statskonsulent Johs. Jensen, har haft særlig gode forudsætninger for at løse sin opgave. Han var 1912 til 1967 foreningens sekretær og redigerede fra 1918 til 1963 Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende. Resultatet er blevet en bog, der giver en klar og sagkyndig oversigt over Sønderjydsk Mejeriforenings historie og over de mange aktiviteter, som foreningen gennem årene har deltaget i.

Bogens første halvdel, der skildrer foreningens historie indtil 1943, er en revideret gengivelse af det tidligere jubilæumsskrift. Der er tale om en afgjort forbedring. Mindre væsentlige ting er udeladt, stilen er strammet, og af og til har det tilmed været muligt at udvide indholdet. Det er dog en dispositions-mæssig mangel, at en række afsnit, især om foreningens deltagelse i bekæmpelsen af kvægsygdomme,

fortsat er anbragt i denne første del af bogen, skønt fremstillingen i dem er ført helt op til vor tid. Fordelen er, at forfatteren i anden del, om perioden 1943-68, næsten helt kan samle sig om at skildre foreningens indsats på to hovedområder: »Skummetmælkens udnyttelse« (især oprettelsen af mælkekondenseringsfabrikken SAMDEN) og »Mejeribrugets rationalisering«. Navnlig det sidstnævnte afsnit, der behandler nedlæggelsen af de små mejerier og oprettelsen af store mejeriselskaber, er sikker på at blive læst med interesse. Bogens sidste afsnit er viet »Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende«.

Udgaven af 1943 indeholdt som supplement to bidrag af hhv. M. Refslund Poulsen og Kr. Iversen til belysning af det nordslesvigske mejeribrugets historie i tiden fra Sønderjydsk Mejeriforenings stiftelse indtil genforeningen. Tilsvarende afsnit findes ikke i den nye udgave, der altså er en ren foreningshistorie.

Der er noget tidstypisk i dette. I den tid, Nordslesvig var under preussisk herredømme, og nationalitetskampen optog sindene, blev der skrevet et anseligt antal artikler, der behandlede de sider af den økonomiske og sociale udvikling, som var af betydning for den nationale kamp. Her skal blot mindes om H. P. Hanssens, Chr. Hübbers, P. A. Callø og Kr. Refslund Thomsens førstehåndsundersøgelser om kreditforholdene i Nordslesvig, som næsten alle offentliggjordes i Sønderjyske Årbøger.

I løbet af 1920'erne ophørte strømmen af disse undersøgelser. De er blevet afløst af en anselig række fremstillinger af foreningers, institutioners og firmaers historie (landboforeninger, brandforsikringsselskaber, banker m. m.). Bogen om Sønderjydsk Mejeriforening hører hjemme her. Udforskningen af Nordslesvigs økonomiske og sociale historie er derved blevet beriget med værdifulde bidrag. Tiden er nu kommet, da der under udnyttelse af det omfattende stof, der her er blevet fremdraget, kan og bør iværksættes et dyberegående studium af disse problemer. Ikke blot udviklingen i den tyske tid, der ofte er blevet behandlet overfladisk eller ensidigt, men navnlig den omvæltning af landsdelens økonomiske og sociale forhold, der har fundet sted i forbindelse med industrialiseringen efter anden verdenskrig, må nu tages op af forskningen. Også læserne af Sønderjyske Årbøger vil sikkert glæde sig, hvis årbøgerne igen blev sat i stand til at bringe bidrag til belysning af vor landsdels historie i de sidste hundrede år, ikke mindst den økonomiske og sociale side af den.

G. Japsen.

Lorenz Rerup: Fra grænsekamp til sameksistens.

Det danske Forlag, Albertslund, 1969, 164 s., 4 kort.

Der er grund til at være Lorenz Rerup taknemmelig, fordi han har taget sig tid til at skrive sin hjemstavns historie fra 1945-1955, så vi

nu for første gang har en samlet skildring af denne meget spændende episode i Sønderjyllands historie, hvor landsdelen som så ofte før ikke blot blev et dansk, men et europæisk spørgsmål.

Bogen indeholder i al væsentligt ikke stof, som ikke allerede er kendt fra presse, tidsskrifter eller mindre historiske publikationer, i og for sig heller ikke nye vurderinger af det nu kendte kildestof. Det værdifulde ved bogen er imidlertid, at vi nu kan se udviklingen i dette tiår gennem en skolet sydslesvigsk historikers øjne. Rerup er samtidig kritisk og stærkt engageret i emnet, hvilket ikke gør hans bog mindre læseværdig, og dertil kan føjes, at han er en fin skribent med en usædvanlig sans for sprogets nuancer.

Bogen er, såvidt det er muligt i det ofte indviklede spil, ordnet kronologisk med stærk vægt på det selvoplevede i Sydslesvig.

Vi får endnu engang de talrige petitioner fra tiden umiddelbart efter kapitulationen gengivet. I denne forbindelse giver Rerup en rolig, nøgtern og dog varmfølt vurdering af det, han kalder »det sydslesvigske røre« med dets forudsætninger: dansk og tysk nationalitet som begreber anbragt i perspektivet det tyske kaos. Og dertil kommer de vidt forskellige stemninger i det gamle danske mindretal over for de tusinder, der nu kom til. Det sidste er kun diskret berørt af Rerup som nydansker, men at dette samspil i mange henseender var af afgørende betydning for fodslaget i Sydslesvig, ved enhver, der oplevede begivenhederne på nærmeste hold. Bortset fra den nævnte diskretion er dette kapitel bogens bedste og den mest indgående og nøgterne skildring af disse forhold, der endnu er set på tryk.

Rerup skjuler ikke sit standpunkt i dramaet, der har både sine helte og sine skurke.

Han ironiserer over naive danske og fremtrædende Sydslesvig-aktivister og skjuler ikke sin sympati for »en ansvarsbevidst sydslesviginteresseret« som dr. la Cour og viser forståelse for politikere som Vilh. Buhl og Christmas Møller, hvis sigte i overensstemmelse med den traditionelle danske politik siden 1864 var »at sætte bom for den eventyrpolitik, der i den forvirrede efterkrigstid ville udnytte Tysklands afmagt til landhugst«.

Rerup følger dramaet op og reder trådene ud i det store spil med et vagtsomt mindretal, en søgende og usikker danskorienteret bevægelse, presset på sjæl og legeme af flygtningenes tusinder (det er iøvrigt en smuk oplevelse at se deres problem menneskeligt behandlet), et splittet folk nordpå og Folketinget igen et billede på det, et uforstående engelsk besættelsesstyre, som heller ikke får klarhed fra København, en sønderslået tyskhed, som kun langsomt rejser sig, og dertil en udenrigspolitisk udvikling, som meget hurtigt peger hen mod den kolde krig med Vesttyskland som vestallieret. På denne baggrund ses 9. maj-erklæringen, som Rerup ganske klart placerer som et dokument, der er affattet, før man har viden om gæringen i

Sydslesvig, en korrektion og afdramatisering, som længe har været tiltrængt. Derefter den engelske septemhernote, som ganske rigtigt kun havde den hensigt at få Danmark ud af den busk, hvis botaniske identitet englænderne kendte. I den følgende måned det diplomatiske makværk »Oktobernoten«, hvis forklaring er en partitaktisk studiehandel på Christiansborg, men som blev indledningen til at placere Sydslesvig som et mindretalsspørgsmål. Det sidste blev først bekræftet på Rundbordskonferencen i 1948, og det væsentlige indlæg — lord Hendersons — som næsten profetisk anbragte spørgsmålet, hvor det kom til at høre hjemme, blev først offentliggjort et par år senere, og da var vi forlængst inde i den kolde krig, og Vesttyskland var på vej mod møntreform og Wirtschaftswunder.

At spørgsmålet blev et mindretalsspørgsmål, krævede imidlertid, at den nyoprettede landsregering i Kiel måtte indrette sig på at behandle danskheden som mindretal, hvilket var en ny og uvant situation, som krævede to nye paragraffer i Slesvig-Holstens forfatning efter en række forhandlinger mellem en sydslesvigsk delegation og landsregeringen med den danske forbindelsesofficer som observatør, hvis slutresultat blev den såkaldte Kielerklæring.

Ligesom Rerup er skarp over for den engelske besættelsesmagt, er han skarp i sin bedømmelse af den nålestikspolitik, som efter erklæringen førtes af den slesvig-holstenske landsregering i det næste femår med navne som Bartram og Lübke i forgrunden. En vis skepsis fra sydslesvigsk side over for den gode tyske vilje er måske forståelig på denne baggrund.

Fra 1945-48 var Sydslesvig i den offentlige debat et grænsespørgsmål. Derefter blev det et mindretalsspørgsmål. Grænsen lå fast, men taler rygget nu sandt, når det fortæller, at der blev gjort realpolitiske forsøg på »med bred politisk dækning« at få den rokket.

Rerup giver os kun kryptiske oplysninger, men han berører dog spørgsmålet, og der er vel nu gået så lang tid, at det er muligt at få påstanden bekræftet eller afkræftet — i det mindste som et kuriosum. I en omtale af en mulig grænseflytning indrømmer forfatteren Danmarks store risiko ved at få tilført et stort tysk mindretal. Man kunne have genforenet nogle dele af Sydslesvig med Danmark, f. eks. Flensborg og nogle landdistrikter syd for grænsen.

Rerup omtaler derefter valget i 1946 med 85 pct. danske stemmer i Flensborg og fortsætter så: »Hvis et forslag om en delvis genforening med styrke var blevet rejst i den indre danske debat, ville den højst sandsynligt have fået dele af oppositionen til at vakle. Oppositionen havde i forvejen, når debatten var hedest, næppe flertallet af befolkningen bag sig. Men et sådant forslag blev ikke fremsat, vel navnlig fordi man fra sydslesvigsk side ikke ville gå ind for det. Man ville ikke have yderligere delinger. Skuffelsen fra 1920 skulle ikke igen ramme de sydligste forposter«.

Så er det sagt. Sydslesvigske ledere er ved underhåndsorienteringer gået imod en særskilt Flensborgaktion.

Deres bevæggrunde er forståelige på baggrund af 1920, men et ansvar har de dog påtaget sig. Historiens dom må dog vente, til det skete er kommet frem i dagens lys.

Rerups vurdering anser jeg iøvrigt for fuldkommen rigtig. Det havde været muligt at vinde et betydeligt flertal for en 2. zoneaktion både i befolkningen og i Folketinget i relation til den engelske septembernote.

Begivenhederne, der førte til Bonn-Københavnserklæringerne, viser et større diplomatisk snilde, end vi er vant til på disse breddegrader. Problematikken omkring Vesttyskland som NATO-partner udnyttes dygtigt med H. C. Hansen som en ypperlig fortaler over for selve Adenauer, og for en gangs skyld bliver Kiel den lille.

Danmark vandt også endnu engang principielt ved at nægte en gensidig overenskomst. Mens Kielerklæringen i 1949 markerede overgangen til »mindretalsspørgsmålet«, danner begivenhederne i 1955 overgangen til den nye fase i grænselandet: sameksistensen.

At Rerup er gammel »Front og Bro«-mand, fornægter sig ikke i hans slutbetragtninger, hvor han klart tager afstand for utidig »Verbrüderung« til fordel for gensidig forståelse og agtelse, samtidig med at han giver interessante eksempler på det nye Danmarkssyn i Sydslesvig, et syn, som Rerup har de allerbedste forudsætninger for selv at forstå.

Han skriver sådan: »For første gang i nationalitetskampens 150-årige historie er der gået mode i Danmark og i danske frembringelser. Dansk boligudstyr, kunsthåndværk, danske fødevarer, ja, sågar den smilende danske livsstil er blevet populære i Vesttyskland. — Danmark står ikke mere i folks bevidsthed som det lille fattige land, men som et ferieparadis, et folkehjem, et inciterende objekt for studierejser«.

Mens Rerup fremhæver den gensidige anerkendelse og respekt for mindretallene som et nyt og værdifuldt træk i grænselandet, siger han om selve grænsekampen, at »den kun har skiftet karakter. Den fortsætter på sin vis med forøget intensitet i en kulturel kappestrid, et daglig fornyet tilbud til grænselandets befolkning . . . Det er mindretallene, der står i første række, både når det gælder byrderne, og når det gælder glæderne ved denne brydning. Som forholdene er i dag, tjener de ikke blot det folk, de tilhører, men også den stat, de er borger i«.

Johs. Hoffmeyer.

Til senere anmeldelse eller kortere omtale foreligger:

»Flensborg Avis« 1869-1969 ved Poul Kürstein, 1969.

Kai Edvard Larsen: Fra en stormfuld tid, 1969.

Bov Sogn ved Chr. Stenz og R. P. Sørensen, 1969.

Dansk Historisk Bibliografi 1913-1942 ved Henry Bruun, 1969.

Dend gamle og navn-kundige Kiøbstad Ribe korteligen beskrevet af Mads Pedersen Rostock, uds. ved Mogens Bencard. (Historisk Samfund for Ribe Amt, Småskrifter nr. 5) 1967.

20 Jahre Schleswig-Holsteinischer Heimatbund, 1968.

Schlegelberger/Hoffmeyer: Der europäische Aufbruch. Grenze als Frage und Antwort, 1969.

Hans Peter Johannsen: Parkplätze der Litteratur. Literarische Autoreise von Hamburg nach Kopenhagen, 1969.

Asiatiske, vestindiske og guinesiske Handelskompagni ved J. O. Bro-Jørgensen og Aage Rasch, 1969.

Foreløbige Arkivregistraturer. Ny Serie nr. 1, 1969.

Privatarkiver. Politikeren Andreas Frederik Krieger († 1893), 1969.

Bognyt

Johan Jørgensen: Skifter og testamenter.

Dansk historisk Fællesforenings håndbøger, 1968, 94 s. ill.

Da skifter og testamenter er så anvendelige og vigtige kilder til studiet af mange historiske discipliner, er det med glæde, man erfarer, at Dansk historisk Fællesforening har viet et bind i sin håndbogsserie til dette emne. Forfatteren, nu afdøde arkivar Johan Jørgensen, har ikke villet give nogen egentlig vejledning i benyttelse af kilderne — her må man bruge den litteratur, han henviser til i bogen — men derimod en oversigt over, hvad skifter og testamenter kan bruges til. Den personalhistoriske anvendelse er velkendt, men også til belysning af kulturhistoriske, økonomiske og socialhistoriske forhold er disse kilder meget anvendelige, og det redegøres der meget interessant og lærerigt for i bogen. I et sønderjysk tidsskrift er det vel på sin plads at påpege, at bogen bygger på kongerigsk materiale, men ud over afsnittet om skiftevesenets historie er det uden betydning, da de metodiske betragtninger er af almen interesse. Den lille bog kan på det varmeste anbefales, ikke blot til arkivbenyttere, som den vel er skrevet for, men til alle, der interesserer sig for historieforskningens metodiske problemer. V.P.

Kancelliets Brevbøger, 15. bind.

Rigsarkivet har i 1968 ved Harald Jørgensen udsendt 15. bind af *Kancelliets Brevbøger* vedrørende Danmarks indre forhold. Bindet dækker årene 1644–1645. Udmærkede navne- og sagregistre gør det nemt at orientere sig om indholdet.

Af interesse for sønderjysk historie er, foruden kancelliets løbende korrespondance vedrørende enklaverne og de kongerigske sogne i Slesvig, et stort antal breve, der omhandler krigsforholdene under Torstensson-fejden. G.J.

Wilhelm Rust: Das Flensburger Bauhandwerk von 1388 bis 1966. Ein Beitrag zur Baugeschichte der Stadt.

Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte E. V.,
Nr. 18, Flensburg 1967, 434 sider, ill.

Wilhelm Rust har før gjort bøger om flensborgske håndværk sammen med Flensborgs Byhistoriske Selskab og forskellige håndværkerlav. Denne gang har bygningshåndværkerlavet stillet midler til rådighed for trykning af *Das Flensburger Bauhandwerk von 1388 bis 1966*«.

Rust hører til de ret omstændelige forfattere, som gerne skriver tykke bøger. Derved stiller han store fordringer til læsernes udholdenhed, men det skal ingenlunde bebrejdes ham, for han yder jo ligeså meget selv, som han kræver af læseren. Det er også rosværdigt, at han aftrykker kilder i stor udstrækning, så at man selv kan læse dem. Blot ville den tykke bogs brugbarhed være blevet endnu større, hvis man havde ofret et person- og sagregister på bogen! Den er udmærket illustreret.

Bogen omfatter alle slags bygningshåndværk fra middelalderen og frem til den nyeste tid og fortæller om deres udøvere, også uddøde håndværk som kalkslagere og savere, og da bogen også kommer grundigt ind på byggevedtægter, byggemyndigheder og lignende, får vi også en del at vide om skorstensfejere.

Byggeriet som social og økonomisk faktor gøres der udmærket rede for og naturligvis også for forholdet mellem mestre og svende, for fagforeninger og strejker. De sanitære forhold hører jo nøje sammen med bygninger, og derfor omtales de også. Det er dog undgået forfatterens opmærksomhed, at der allerede i 1853 blev indbygget vandklosetter, wc'er, i Winstrups stænderbygning, for stadsbygmester L. A. Winstrup, hvis bygninger man nu har haft så travlt med at rive ned, omtales naturligvis.

Bogens emne er ganske vist Flensborgs bygningshåndværk, men der tages også hensyn til forholdene i Flensborg amt. Man hilser med glæde, at der også gøres rede for bygningsfagets hjælpere, nemlig teglværker, kalkbrændrier og tømmerleverandører, og at også denne del af skildringen udvides til Flensborg amt, så at ikke blot teglværkerne i byen selv, men også i omegnen, både i Lyksborg og ved Nybøl og Gråsten Nor, ja selv teglværkerne i Medelby er taget med. Til bygninger hører veje, som også bliver bygget, og vejbygningen hører med til bogens emner.

Det vil overhovedet være vanskeligt at finde et emne med tilknytning til bygningshåndværk, som ikke er behandlet i bogen. Vi vil gerne ved lejlighed have flere bøger af den udmærkede forfatter.

P.K.

Zdzislaw Grot: Pruska polityka narodowosciowa w Polnocnym Szlezewiku 1864-1920.

(Den præjsiske nationalitetspolitik i Nordslesvig 1864-1920).

Engelske og tyske resuméer. Poznan, Wydawnictwo Poznanskie, 1967.

403 sider, 34 ill. samt tre kort. 60 zloty (6 dollars).

Den præjsisk/tyske politik mod nationale mindretal har en naturlig interesse i Polen, og det er som første bind af en serie studier over dette emne, at professor Zdzislaw Grot fra Poznan universitet har udsendt sin bog om Nordslesvig 1864-1920.

Så vidt anmelderen kan bedømme, er Grot i sin brede undersøgelse ikke nået til resultater, der i særlig grad afviger fra den hidtidige opfattelse. Grots originale indsats ligger specielt i fremdragelsen af kildemateriale, hvor han har benyttet hidtil lidet kendt stof, først og fremmest akter fra Deutsches Zentral-Archiv i Merseburg (Østtyskland). Ikke mindst er det

»Zeitungsberichte des Regierungspräsidenten in Schleswig-Holstein«, I—IV (1880—1918), der har måttet holde for. Disse kvartalsberetninger karakteriseres af Grot som fremstillende i fortrolig form »den økonomiske og erhvervmæssige, den sociale, kulturelle og politiske situation i de enkelte måneder, normalt ret oprigtigt og indtrængende, men naturligvis skrevet af en prøjsisk embedsmand, der ville sikre sig monarkens bevågenhed«. Bortset fra de nationale modsætninger omtaler indberetningerne høstudsigter, misvækst, eksport, fiskeri, østersudsætning, Flensborg skibsværft og anden industri, jernbanebyggeri samt strejker. Men Grot har ellers i sit arbejde været hemmet af manglende kendskab til dansk. Fra danske arkiver har han således kun kunnet benytte tysksprogede akter, ligesom han af den danske litteratur kun har kunnet bruge de til tysk og fransk oversatte standardværker, til hvilke der i øvrigt hyppigt henvises. Blandt de polske henvisninger bemærkes nogle nyere artikler om H. P. Hanssens virksomhed i Berlin, ligesom Grot har gennemgået dagbladet i Poznan, en kilde, der jo normalt vil være utilgængelig for nordiske historikere.

I et afslutningskapitel sammenligner Grot det danske og det polske mindretals situation under prøjsers-herredømmet. Der findes fælles træk både i den tyske undertrykkelse og i det fremvoksende nationale organisationsarbejde. Grot fremhæver også en væsentlig forskel mellem danskere og polakker: Danskerne havde ikke talent for konspiration, men var inkarnerede legalister.

Bogens engelske og tyske resumeer findes s. 361—372 og s. 373—384. En udførligere omtale af Grots fortjenstfulde arbejde vil fremkomme i et kommende hæfte af Historisk Tidsskrift.

Jørgen Steen Jensen.

Noter og nyt

Hans Lund

* 10. 12. 1890

† 17. 4. 1969

Når man så at sige på embeds vegne gennem en lang årrække har måttet skrive nekrologer over fremtrædende medlemmer inden for en forening og dens styrelse, kan det ikke undgås, at der kan komme noget stereotypet over disse mindeord. Alle har jo på det fælles interesseområde været med til at løse de samme opgaver, selv om der kan være nuancer med hensyn til prioriteringen af dem. For forstander Hans Lunds vedkommende ville det nu ikke have været så vanskeligt at skrive et mindeord, som ikke var skåret over den fælles læst, for som styrelsens nestor har han omtrent fra foreningens start på en meget afgørende måde været med til at præge beslutninger og afgørelser. En udtømmende nekrolog over ham ville næsten være det samme som at skrive foreningens historie, og denne opgave må vente indtil foreningens 50-års jubilæum i 1973.

Da redaktionen drøftede, hvem der skulle skrive nekrologen over Hans Lund, blev det bragt i forslag, at vi burde forsøge at formå hans hustru, fru Ellen Margrethe Lund, til at tegne et billede af ægtefællen, og efter kun en dags betænkning modtog vi omstående smukke og karakteriserende levnedsskildringer.

Men hertil skal der dog ganske kort føjes nogle data om Hans Lund som historiker og som medlem af Historisk Samsfunds styrelse.

Hans Lund var en lysende historisk begavelse. Sin embedseksamen med historie som hovedfag og kristendomskundskab som bifag bestod han med udmærkelse i 1916, men i stedet for at skrive disputats og blive professor valgte han folkehøjskolens lærergerning. Ved siden heraf blev han en af landets mest benyttede foredragsholdere, i visse perioder måske den mest benyttede, men alligevel fik han tid til et videnskabeligt historisk arbejde. Han har leveret vægtige bidrag til Det danske Folks Historie, til Schultz' Danmarks Historie og til Engelstoft og Nørgaard: Verdenshistorien fra 1866 til vore Dage. Det betydningsfulde udgiverarbejde: Sofus Høgsbros Brevveksling og Dagbøger i to bind blev afsluttet i 1925, og kort efter måtte han i gang med det store indsamlingsarbejde af materiale til skildringen af den politiske og nationale udvikling i Sønderjylland 1864-1920, som udkom 1933 i bind V af den store Sønderjyllands Historie. Med næsten utrolig sporsans lykkedes det ham at finde frem til breve og andre papirer i privat besiddelse, og takket være dette materiale kunne han give et mere nuanceret og pålideligt billede af udviklingen i denne skæbneperiode end M. Mackeprang, der i sin »Nord-slesvig« havde måttet nøjes med aviser og andet trykt materiale som sine hovedkilder.

For os historisk interesserede sønderjyder står Hans Lund først og fremmest som fremmedherredømmets historiker, men vi vil også minde ham med glæde og respekt, når vi blader i hans øvrige historiske produktion: Hans portrætter af fremtrædende nordslesvigere i Dansk Biografisk Leksikon og fra hans senere år: Askov Højskoles Historie 1865-1915 samt hans festskrift: Historiker i Højskolens Tjeneste. Taler og Artikler, udsendt på hans 70-års dag. Hans store interesse for engelsk politik og historie gav han et smukt udtryk for i bogen om: Seks engelske Politikere.

I Historisk Samsfund for Sønderjyllands styrelse blev han indvalgt i 1928 og var medlem til sin død. I årene fra 1928-52 var han medlem af redaktionen for Sønderjyske Årbøger, hvortil han også leverede bidrag, både artikler og anmeldelser. Fra 1939 til sin død var han endvidere medlem af redaktionen for skriftserien, og da serien af små levnedsskildringer grundlagdes, blev han også medarbejder her. Han forestod således redaktionen af Frederik Høybergs erindringer.

Hans Lund hørte egentlig ikke til dem, der sagde så forfærdelig meget i styrelsesmøderne, men når han tog ordet, blev der til gen-

gæld også lyttet, og hans kloge tale har nok nu og da kunnet få os unge fuseraster til at tænke en sag igennem endnu en gang. Men lyseslukker var han så langt fra — tværtimod. Han havde evnen til, når han var overbevist om rigtigheden i gennemførelsen af en sag, at finde udveje for dens løsning, selv om andre kunne stille sig skeptiske. Han har været Historisk Samfund en god hjælper i vanskelige situationer, og vi, der havde den lykke at sidde i styrelsen med ham, vil nævne hans navn med hæder.

P. K. I.

*

At skrive om sine nærmeste er vist altid halsløs gerning, om en nøgtern vurdering kan der i hvert tilfælde ikke blive tale — kun om et nærbillede gjort med nænsom hånd og forsøg på at få de karakteristiske træk til at træde frem; sådan også her.

Hans Lund blev født den 10. december 1890 i et avlsbrugerhjem i Varde, og opvæksten på grænsen mellem de to livsformer — bondens og byboens — skærpede hans iagttagelsesevne og kritiske sans.

Fra sin mor arvede han sit lyse hoved og åndslivligheden, fra faderen karakterstyrken, det moralske mod og det ubestikkelige retsind. Hele hans hu stod til bondegerning, men hans far, der så, at han var så upraktisk, som det er menneskeligt muligt at være, frarådede ham at vælge et arbejde, der på den tid krævede megen håndsnilthed; og så blev det bogen og Ribe Kathedralskole.

De tre år i den gamle grænseby styrkede både hans historiske og hans sønderjyske interesse. Skolens rektor gav hver dag en særlig interesseret elev »Flensborg Avis«; Lund havde den alle tre Ribeår, og den blev til det sidste hans daglige læsning.

I København vaklede han lidt i sit valg af studiefag; historie som hovedfag stod fast fra begyndelsen, og dobbeltfaget blev omsider kristendoms-kundskab. Sit åndelige tilholdssted fandt han og flere af Ribekammeraterne i den grundtvigske studenterkreds, og der lagde man hurtigt mærke til den unge, lyshårede bondestudent med de klare, blå øjne, der lynede hvast, når han blev vred, og som var så hurtig og klar i hovedet og skarp i replikken, når der diskuteredes.

Sine medfødte pædagogiske evner prøvede han først på Vesterbros by- og mælkedrenge, som de unge fra Københavns valgmenighed samlede et par aftener om ugen i Ungdomsforeningen af 1903. Det lykkedes — disciplinære vanskeligheder har Lund aldrig haft hverken dengang eller senere.

Hans studieår faldt i en tid uden studenterløn og uddannelsesfond, man måtte klare sig med de magre legater, som tiden havde devalueret, og så for resten skaffe sig indtægter ved undervisning eller andet arbejde for ikke at belaste forældrene, der ofte døjede store afsavn for at kunne holde børn »til bogen«, med flere udgifter end strengt nødvendigt. Da Lund tog sin embedseksamen med en stor udmærkelse, havde han, så vidt jeg husker,

en gæld på ca. 400 kroner til sine forældre; resten havde han selv klaret; men de unge vestjyders studentertid blev måske også for lidt hostrupsk.

Tre dage efter endt eksamen kom indkaldelsen til den udsatte militærtjeneste, og da det var i krigens og sikringsstyrkens tid, havde han udsigt til at skulle være i trøjen både år og dag. Men da rekruttiden var overstået, søgte en kreds af grundtvigske skolefolk, der ønskede, at det indkaldte mandskab skulle have mulighed for at fylde den alt for rigelige fritid på en fornuftig måde, at få Lund fri fra tjeneste, for at han kunne prøve at udføre en slags højskolearbejde i den store Greve-lejr. Det blev den første civilundervisning, og også det lykkedes; til sin død modtog Lund stadig breve fra gamle Greve-soldater.

Den universitetslærer, Lund havde haft mest med at gøre — professor Aage Friis — ønskede, at han skulle vælge videnskabeligt arbejde og stillede ham store legater i udsigt; men Lund valgte højskolen, og det blev Askov.

Hvordan Lund kom gennem den første Askov-vinter, er mig stadig en gåde. Forberedelse var der ikke tid til, soldatarbejdet varede til 1. november, og da han havde været på Askov en måned, faldt Jacob Appel og brækkede benet. Det blev et langt sygeleje, og så måtte den unge, uprøvede lærer, der så så drenget ud, at eleverne de første dage spurgte ham, hvis danskhold han var kommet på, overtage forstanderens timer i den store foredragssal; men han magtede både stoffet og eleverne; hans talrige efterladte papirer vidner om, at også i disse første vanskelige år var der solid bund under hver eneste undervisningstime. Hans arbejdsevne og flid var begge mere end almindelig store.

Askov gav ham ni gode arbejdsår; dertil bidrog også, at der var så smukt et kammeratskab mellem hele den store flok »unge Askov-lærere«, — de var meget forskellige og sad heller ikke hverandre for nær, men kammeratskabet var godt og loyalt, og noget af det udviklede sig til livslangt venskab.

Men så begyndte højskolerne at melde sig. Af dem alle var Rødding vel den, der bød de ringeste ydre kår: »men det skulle nu så være«. Jeg havde mine betænkeligheder. De ni bekymringsløse funktionsår i Askov havde gjort Lund ubeslutsom; han havde svært ved at tage en beslutning og svært ved at fastholde den, når den endelig var taget; en forstander skulle tage mange beslutninger og ville tabe ansigt, hvis de ændredes. Den bekymring kunne jeg have sparet mig; det kom Lund forbavsende hurtigt efter; i løbet af ganske kort tid kunne han bestemme både for sig selv og os andre. Den tilstand forblev uforandret siden.

En anden grund til bekymring var eleverne. Askovs elevflokk var broget og mangfoldig, Rødding var en udpræget bondeskole; det tog tid for Lund at tilpasse sig til det ny elevmateriale, og dog forstod han dem og deres samfundslag indefra — bedre vist end de fleste af hans forstandergeneration.

Flytningen over Kongeåen var intet problem. Sønderjylland havde han kendt og holdt af fra sin drengetid; men der var meget længere mellem Askov og Rødding end de 16 kilometer, vi havde målt det til på kortet; en landegrænse havde skudt sig ind imellem, og det kunne knibe for ude-

frakommende at blive godtaget af landets børn. Sagnet vil vide, at et af højskolens bestyrelsesmedlemmer ved det møde, hvor det blev besluttet at opfordre Lund til at afløse Erik Appel, lidt irriteret udbød: »Ja, han er jo kongerigsk, men lad os så da prøve ham«. Det gik altså — efterhånden. Skolearbejdet lykkedes, og Lunds foredragsvirksomhed, der i forvejen var stor, voksede hastigt i omfang og vist også i betydning; han havde en særlig evne til at få det emne, han valgte, til at komme tilhørerne ved. Han kunne være polemisk, når der var noget at kæmpe for eller imod; det gjaldt urobevægelserne i 30erne, nazitiden og årene efter befrielsen. Lund var ikke stidslysten, han var kampglad; han kunne godt om sig selv have brugt Bjørnsons ord:

*»Jeg kæmper helt foruden had,
men det jeg elsker gør mig glad,
men varm og vred tillige«.*

I sådanne kamptider havde han ikke altid stort følge, i sidste runde var vinden strid imod; og han havde mange bitre modstandere; men selv hans argeste modstander har dog vist aldrig vovet at påstå, at han talte ud af andet end sin egen ærlige overbevisning om, hvad ret var.

Alt som årene gik med glæde og skuffelser, følte han sig — alle modsætninger til trods — stærkere og stærkere bundet til landsdelen og dens befolkning, — også til mindretallet syd for grænsen, hvis højskole han var med til at rejse; han vandt tillid i vide kredse og gjorde sin del af det nationale arbejde i de urolige år fra 1933—48, mange træde samledes i hans hånd, og mange vigtige møder fandt sted på højskolen.

Brandt Pedersen sagde engang om Lund, at han havde charme, men ikke altid gik med den. Han havde også et voldsomt sind; det kunne til tider være både ham selv og hans omgivelser i vejen; men sindet var også godt og varmt og levende, og disse egenskaber, charmen, det gode sind og samarbejdsevnen, der næsten var lige så stor som hans arbejdsevne, skaffede ham en kreds af gode venner og hengivne medarbejdere. Rødding gav ham 26 gode arbejdsår, — og så gik han i en for ham lykkelig stund før et tidskifte i højskolen, der forandrede mange forhold så radikalt, at han vist ville have haft svært ved at tilpasse sig det ny.

Tanderup — hans slægts gamle gård — gav ham 17 lykkelige år med hans to andre store interesser, historien og landbruget, og så fik han den lykke — det blev sagt ved hans begravelse — at dø med seletøjet på.

Et lykkeligt liv og en lykkelig død.

Tanderupgård i september.

Ellen Margrethe Lund.

Landsarkivet, Åbenrå.

Detailprojekteringen af nybyggeriet er nu i det hele og store afsluttet af kgl. bygningsinspektør Jørgen Stærmose og ingeniørfirmaet Crone og Koch. Det var meningen, at bortliciteringen af de forskellige arbejder skulle have været gennemført i dette efterår, men akademikerstrejken, der har ramt Boligministeriet hårdt, medfører, at arbejderne først kan iværksættes i det nye år. Der er af Åbenrå by tilkøbt et areal på en lille tønde land, således at der også skulle blive god udenomsplads, bl. a. til bilparkering. En del af hovedplanerne af nybygningen er ophængt i entre og frokoststue, således at de besøgende kan få et indtryk af, hvordan Danmarks mest moderne arkiv vil komme til at se ud.

Antallet af besøgende på læsesalen har med et enkelt tilbageslag været jævnt stigende i de senere år. I 1968 var besøgstallet 2502 mod 2350 i 1967, og antallet af ekspeditioner til læsesalen er steget fra 15948 bind, pakker, stykker og film i 1967 til 19227 i 1968, hvortil kommer, at der også er et betragteligt indlån fra andre arkiver og udlån til andre arkiver og centralbiblioteker m. v.

I sidste årsberetning kunne det nævnes, at landsarkivet havde fået installeret xeroxapparat, således at de besøgende mod en meget moderat betaling kunne få kopier af arkivalier. Det har vist sig, at interessen for kopiering har været betydeligt større end oprindelig antaget. I sidste halvår af 1968 foretoges der 24397 optagelser, medens tallet for første halvår af 1969 har været 25302. Der skulle herefter kunne regnes med ca. 50000 xeroxkopier om året. Herfra går dog en meget betydelig del til landsarkivets eget behov, idet der er påbegyndt en kopiering af de ældste ministerialbøger, der kun findes i et eksemplar, og som til dels er blevet meget slidt ved brugen på læsesalen. Efterhånden vil de besøgende kun få udleveret kopier af kirkebøgerne, men der vil gå en årrække, inden dette omfangsrige kopieringsarbejde er gennemført. Viser det sig muligt, vil kopierne af kirkebøgerne, når nybyggeriet er afsluttet, blive anbragt på åbne reoler i eller ved læsesalen, således at de besøgende kan betjene sig selv.

Den voksende interesse for arkivet har endvidere givet sig udslag i, at 11 studiegrupper (lærerstuderende, historiestuderende, personalhistoriske kursister m. v.) med tilsammen 135 deltagere har fået arkivet forevist som regel i forbindelse med et foredrag om dansk arkivvæsens opbygning eller efter ønske om andre mere specielle arkivalske emner.

I vinteren 1968-69 har der endvidere af Historisk Samfund for Sønderjylland været afholdt to vejledende kurser i personalhistorisk arbejde under ledelse af arkivarerne Kargaard Thomsen og Viggo Petersen og med et deltagerantal på 35. Også i vinteren 1969-70 vil der af Historisk Samfund for Sønderjylland blive afholdt et vejledende kursus i personalhistorisk arbejde med arkivar Viggo Petersen som leder.

Sammen med hovedministerialbøgerne fra Sønderborg provsti er der afleveret en del andre præstearkivalier, som nu er ved at blive indordnet i de tidligere afleveringer. Dermed skulle alle præstearkiverne være ordnet

og registreret, og maskinskrevne registranter vil derefter i løbet af et års tid kunne udsendes til andre arkiver og til de større biblioteker. Maskinskrevne registranter over retsbetjentarkiverne er ligeledes under forberedelse.

Løvrigt har landsarkivet på grund af pladsmangel ikke modtaget afleveringer fra embeder og offentlige institutioner ud over aflyste skøder og bipersonregistre. At større private afleveringer skal blot nævnes nyere brandforsikringsprotokoller fra Åbenrå, Sønderborg og Tønder amter samt afdøde forstander Hans Lunds videnskabelige optegnelser, foredragsmanuskripter m. v. En fuldstændig fortegnelse over de mange og ofte meget værdifulde afleveringer fra private ville fylde flere sider, og interesserede må derfor henvises til de 5-årige trykte beretninger om rigsarkivets og landsarkivernes virksomhed.

Landsarkivets medarbejderstab er udvidet med assistent Else Hansen. Under landsarkivarens langvarige sygdom har stud. mag. Inger Svane været knyttet til landsarkivet som arkivarvikar.

P.K.I.

Historiske Samlinger for Sønderjylland.

Som det fremgår af formandens beretning på årsmødet i Stubbæk, har Lokalhistorisk Samling taget navneændring til Historiske Samlinger for Sønderjylland. Idet der i øvrigt henvises til forannævnte beretning, skal her blot supplerende tilføjes, at indsamlingen af traditionsstof ved lærer J. Kristensen er fortsat, således at der nu rådes over en samling på ialt ca. 125 lydbånd. Afleveringerne af billedmaterialet har haft et betydeligt omfang. Alene siden årsmødet i maj har samlingen haft en tilvækst på ca. 1500 stk. plus 3 smalfilm om Det unge Grænseværn, optaget af konsul Jacob Jacobsen, Åbenrå. Fru Maria Kuhrt, Gråsten, har afleveret langt den betydeligste del af billederne, der stammer fra faderens C. C. Biehls virksomhed som forlægger af postkort. Registreringen af billederne udføres stadig af fru Vibeke Gribsvad, der tillige forestår det stadig voksende udlån.

Fotograferingen af gamle gårde og huse i Tønder har været hæmmet af arkitekt P. J. Petersens sygdom. Ved et møde i Tønder den 22. august nedlagde han hvervet som sekretær i det lokale fotograferingsudvalg og erstattedes af fhv. lærer Leick. Formanden for Historisk Samfund for Sønderjylland, professor Fink, takkede arkitekt Petersen for hans store indsats og udtrykte håbet om, at vi fremover stadig må kunne høste gavn af hans særlige fagkundskab.

Bevillingen fra Dansk Kultursamfund har i finansåret 1969–70 kunnet forhøjes til 15.000 kr.

P.K.I.

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Afdelingens årsberetninger kommer til at ligne hinanden meget fra år til år, da dens virksomhed nu er i en fast gænge, som man endnu ikke har set grund til at ændre ved.

Folkeuniversitetsvirksomheden har omfattet syv forelæsere med ti forelæsninger på fem forskellige steder: Flensborg, Slesvig, Læk, Vesterland og Bredsted og med i alt 453 deltagere, og som helhed betragtet har folkeuniversitetet haft en god vinter.

Folkeuniversitetets aftenhøjskole har gennemført 5 studiekredse med emnerne »Modernistiske træk i de sidste 20 års danske litteratur«, fortsat med »Digternes stemmer« samt »Ungdomsoprøret i Europa og Vesttyskland«, »Beethovens sidste strygekvartetter« og endelig »Sydslesvigske egne«.

»Vort tilbud«, det danske kulturprogram for Flensborg, er som sædvanligt udsendt i en efterårs- og en vinterudgave.

Kernen i afdelingens arbejde er udgivelse af bøger. Som første bind i en serie, der under titlen »Sydslesvigske egne og byer« skal blive til en historisk-geografisk Sydslesvig-beskrivelse, er udkommet »Nørre og Sønder Gøs herred«. Bogen er blevet vel modtaget både i pressen ved anmeldelser og af læsere ved køb af bogen.

Studieafdelingens næste bog bliver jubilæumsskriftet i anledning af Flensborg Avis' 100 års dag den 1. oktober 1969. Trykomkostninger m. m. afholdes af bladet selv, mens studieafdelingen redigerer og til dels skriver bogen. Den omfatter en stor levnedstegning af Ernst Christiansen ved Jacob Kronika, afhandlinger om Henrik Pontoppidan og Flensborg Avis og om forbudet mod Der Schleswiger ved Thorkild Skjerbæk og Sven Tägil samt breve og afhandlinger af Jens Jessen og Peter Simonsen og en indledning om Flensborg Avis' første år til 1883 foruden andre artikler.

En systematisk indsamling af arkivalier har afdelingen ikke kræfter til, men den udnytter enhver lejlighed til at sikre papirer, billeder m. m. Den har erhvervet forhandlingsprotokoller fra foreningen Odin i Flensborg, visse arkivalier fra Jacob Kronika, Franz Wingenders papirer om illegal bladvirksomhed i Sydslesvig under den sidste krig samt protokoller fra Historisk Samfund for Sønderjylland, Sydslesvig amtskreds. Den har erhvervet Bruno Ketelsens samlinger af folkeminder fra Ugle, Vis og Kær herreder, det største og bedste materiale fra disse egne. Afdøde pastor Meyers Chronik der Kirchengemeinde Ladelund 1938–1950 har studieafdelingen fået i afskrift af Amtsgerichtsrat Meyer, og pastor H. F. Petersens efterladte omfangsrige samlinger til sønderjysk kirkehistorie er blevet nødtørftigt ordnet og pakket. Som en frugt af forrige års samarbejde med Institut for dansk kirkehistorie, København, har afdelingen modtaget kopier af fotografier af kalkmalerier og indrede i sydslesvigske kirker.

Studieafdelingen er meget glad for sit samarbejde med Flensborg Avis om anmeldelse af vigtige bøger, der handler om Sønderjylland og Tyskland.

Poul Kürstein.

Haderslev Amts Museum.

Den altafgørende begivenhed i det forløbne år, for Haderslev museum som for andre museer i landet, er den nye museumslov, som trådte i kraft den 1. juli. Mens dens forgænger — museumsloven af 1958 — var det første

tegn på, at samfundet som helhed var interesseret i museernes arbejde, betød den nye lov, at man nu kun 10 år efter drog konsekvensen af den udvikling indenfor museumsverdenen, som siden da havde fundet sted. De fleste museer i landet har nu samlet materiale og viden i så mange år, at de er i stand til at yde en indsats og gøre brug af dette materiale i folkeoplysningens tjeneste.

For Haderslev Amts Museum er det vigtigste ved den nye lov dens krav om, at landsdelsmuseerne ansætter en museumsrådgiver, der skal varetage museets udadvendte virksomhed både overfor publikum i almindelighed og især overfor skolerne. Denne museumsrådgiver kan være deltidsansat, og for Haderslevs vedkommende vil der netop blive tale om en deltidsansættelse, således at han i resten af arbejdstiden skal deltage i museets almindelige arbejde, især med hensyn til udgravninger. Museet lægger megen vægt på, at museumsrådgiveren kommer til helt at tilhøre museet og på denne måde får et dybtgående kendskab til museets arbejde og dets samlinger. Der er udsigt til, at spørgsmålet om museumsrådgiveren kan løses i løbet af vinteren.

En anden lov, der formentlig vil blive af stor betydning for museets arbejde, er den nye naturfredningslov, der på den ene side betyder en ret omfattende fredning af oldtidsmindesmærker, men på den anden side efterhånden vil give museet udgravningspligter og udgravningsmuligheder i et omfang, som vi ikke tidligere har haft.

Men allerede nu har vi uden at forøge de lokale tilskud forbedrede muligheder, og foreløbig har det givet sig udslag i, at vi har kunnet ændre åbningstiderne, således at der nu er åbent daglig, nemlig mandag-lørdag kl. 10-17 og søndag fra 10-12 og 14-17.

Udgravningerne begyndte i sommer ved Olmersdiget i nærheden af Ligaard. Det var en fortsættelse af sidste års undersøgelse og havde til formål yderligere at skaffe klarhed over forholdet imellem de to anlæg, som det tilsyneladende nu drejede sig om, nemlig på den ene side det velkendte Olmersdige med palisader og grav og et nyt anlæg bestående af to grave med en lav vold imellem. Undersøgelsen ved Ligaard gav det resultat, at der virkelig er tale om to anlæg med palisadeværket som det ældste, og gav samtidig antydninger af, at palisadeværket ikke strækker sig længere eller ret meget længere og altså navnlig har haft til formål også at spærre Hærvejen.

For at bringe yderligere klarhed over dette forhold fortsattes undersøgelsen umiddelbart på den anden side Hærvejen nordøst for gården Petersborg. Dermed nåede vi ind i det afsnit, der et par hundrede meter nordøstligere går under navnet Skansen, og hvor der i markhegnene tydeligt var en lav vold at se. De første undersøgelser gav negativt resultat, men viste dog det vigtigste, at palisadeværket ikke fandtes her.

Lidt nordøst for denne mark fandtes imidlertid anlægget Skansen, og som antydet bestod det her igen af to grave med en indbyrdes afstand af en halv snes meter, og det må formodes, at der derimellem har været opkastet en lav vold, selvom dyrkningen af markerne nu havde udslettet ethvert spor, således at selve udgravningen ikke førte til noget bevis på dette punkt.

Det afgørende spørgsmål, som må være forbeholdt en senere undersøgelse, er at få virkelig klarhed over forholdet imellem disse to anlæg, som undersøgelsen nu omfatter, nemlig det fra de tidligere undersøgelser kendte Olmersdige med palisaderne og den lave vold med de to grave. Hvor standser palisaderækkerne, og hvordan er forholdet til Hærvejen i så fald?

Efter en undersøgelse af en truet gravhøj ved Nr. Hjarup tog museet fat på en foreløbig undersøgelse af stenalderbopladsen ved Halk. I løbet af de sidste år havde vi fået adskillige meddelelser om fund af flintoldsager og skår fra et par marker nord for militærets skydebane ved Brunbjerg. En lille undersøgelse på selve skydebanen havde afsløret en stenalderboplads, og nu var det meningen på markerne lige nord for at undersøge denne nærmere og eventuel datere den.

Hvis det lykkes at få virkelige oplysninger om dette sted, vil det betyde en væsentlig udvidelse af vort kendskab til stenalderbebyggelsen på Haderslev næs, og det vil i sig selv være et værdifuldt resultat, fordi denne bebyggelse har haft et ikke ringe omfang, og fordi vi hidtil, især på grund af den intensive dyrkning i denne egn, har vidst meget lidt om den. Det er da også hensigten, at denne undersøgelse skal fortsætte i de kommende år og skal videreføres med andre undersøgelser både af eventuelle andre bopladser og af grave for at få denne bebyggelse nærmere dateret og navnlig skaffe klarhed over, hvor langt ned i tiden, den har varet. Som det er tilfældet med Olmersdiget, har Forskningsrådet også stillet penge til rådighed til denne undersøgelse i år og de kommende år. Undersøgelsen er endnu igang, medens dette skrives.

I forbindelse med museets undersøgelser bør der endnu nævnes en vigtig ting, at museet har anskaffet en traktor med tilhørende materiel til jordflytning til brug ved udgravningsarbejdet, og at de foreløbige resultater har vist, at disse redskaber vil være af afgørende betydning i retning af at fremme og forbedre undersøgelserne.

Af museets erhvervelser af Haderslev-sølv kan nævnes et lågkrus af Thomas Hansen Bahr, ca. 1680, et hovedvandsæg af Volq. Hinrichsen, ca. 1860, et hovedvandsæg og en tedåse af Martin Hinrich Petersen, 1756–1824, og desuden er erhvervet som noget sjældent to tinlysestager, der kan henføres til mester Nic. H. L. Hagelsten, ca. 1803. Museet har modtaget tilskud til disse erhvervelser fra Kulturministeriet og har desuden fra Konsul George Jorcks og Hustru Emma Jorcks Fond modtaget kr. 10.000 til indkøb af lågkruset.

Af museets udstillingsvirksomhed kan nævnes en udstilling: »Billeder fra Kristi Liv« — af den franske fotograf Gerard Franceschi. Udstillingen var udlånt af foreningen Norden. Endvidere i februar/marts 1969 udstillingen »Arkæologi fra Luften«. Den indeholdt luftfotos af bopladser i Jylland optaget af direktør, dr. St. Joseph, Cambridge universitetet, England. Der var en hel del ukendte bopladser imellem fotografierne, og man må fremover regne med, at også flyvemaskinen og avanceret fotoudstyr vil være hjælpemiddel for den moderne arkæolog og vil blive brugt i forbindelse med kortlægning af vore oldtidsmindesmærker.

Fra den 15. marts til 14. april 1969 vistes den af Viborg Stiftsmuseum arrangerede udstilling »Køkkentøj«. Udstillingen, der beskrev køkkenet og køkkenarbejdet gennem tiderne, bestod overvejende af planchemateriale, der var suppleret med en genstandsudstilling fra museets magasin.

Af andre arrangementer kan nævnes tømningen af museets største urne fra Dover-gravpladsen ved Lintrup. Det var sikkert nyt for de fleste af de 75—100 mennesker, der overværede tømningen, at se museets støvsuger langsomt fjerne indholdet. Arrangementet, der fandt sted den 1. februar, vil ved lejlighed blive gentaget, når egnet materiale foreligger.

Haderslev og Omegns Folkedansere gav opvisning i juni måned, og dette arrangement var særdeles vel besøgt. Under en pause i dansen skoede smedemester Vestergaard, Styding, en hest (stillet til rådighed af Haderslev Rideklub). Demonstrationen vakte megen interesse blandt tilskuerne. Når lejlighed byder sig, vil museet derfor genopfriske kendskabet til håndværk, der på grund af udviklingen på det nærmeste er ukendte i dag.

I februar/marts afholdtes en foredragsrække: Vore kirker. I fire foredrag fortalte sognepræsterne i Hoptrup, Jegerup, Halk og Starup om deres kirker. Der afsluttedes med en udflugt til kirkerne i Hygum og Oksenvad i maj måned.

Museet har til brug for skolerne anskaffet en transportabel båndoptager. Fordelen ved denne er, at læreren under rundgangen kan lukke for den indtalte vejledning og uddybe den med sine egne kommentarer. Et besøg på museet bliver derved mere levende og kan bedre indpasses i undervisningen.

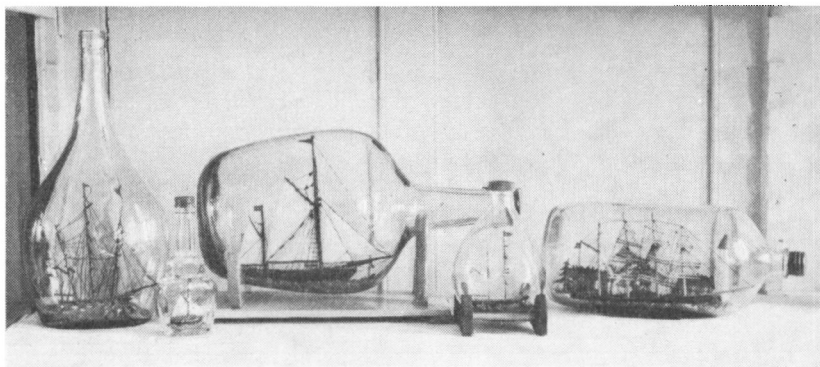
Der er anskaffet et mikrofilmlæseapparat, hvorved også den del af museets arkiv, der er optaget på mikrofilm, er blevet umiddelbart tilgængeligt til studiebrug.

Det kan ikke være anderledes, end at denne forøgede virksomhed har skærpet den følelige pladsmangel på museet yderligere. Med hensyn til planerne om nybygningen kan det anføres, at planerne fra arkitektens side er reviderede og om kort tid vil blive indsendt til ministeriet, og at det kan forventes, at staten vil yde en tredjedel af anskaffelsesbeløbet som et rente- og afdragsfrit lån. Et udtryk for, at bestyrelsen nu er besluttet på at forblive på grunden på Åstrupvej og dermed også på at bygge på stedet, er, at museet har erhvervet en del af et tilstødende areal og har mulighed for yderligere at udvide det område, frilandsmuseet ligger på. Også anvendelsen af disse arealer er der planer om, men det er først den nye museumsbygning, der vil gøre museet til det, som dets samlinger berettiger det til at være.

H.N.

Åbenrå Museum.

Den store altoverskyggende, men sørgelige begivenhed i denne beretning, må være tyveriet af vor dejlige samling af Åbenrå-sølv. Nytårsaftensdag om morgenen blev jeg ringet op af vor fortvivlede kustode med den ufatte-

*En del af den nye flaskeskibssamling på Åbenrå Museum.
(Foto: Åbenrå Museum).*

lige meddelelse, at tyve om natten var brudt ind og havde fjernet sølvsamlingen. Det hele var som en ond drøm. Skønt kustodens lejlighed støder op til museet, og hendes hund var særdeles vaktsov, havde ingen hørt noget. Døren ind til lejligheden, der altid står åben om natten, var lukket, og tyvene må have arbejdet lydløst. Politiet arbejder med sagen, og vi håber naturligvis at få vort sølv igen. Der er udsendt fortegnelse over de stjålne ting samt fotografier af de fleste genstande til alle antikvitetshandlere i Danmark og til blade i Tyskland.

Ellers er året forløbet roligt. Museet har som sædvanligt modtaget mange gaver. En af de bedste var et dejligt skibsbillede af briggen »Louise« og et skibsbillede helt ovre fra Californien af skonnerten »Cathrine Marie«, et skib, som man har en masse stof om, bl. a. en dagbog skrevet af skipperens unge kone på farten nede ved Natal. Familien udvandrede senere til Californien, hvor jeg har set billedet for 40 år siden. Nu er billedet havnet på Åbenrå museum efter et næsten 100 årigt ophold ved Stillehavskysten.

Efter at være slået helt ud har vi begyndt på at samle sølv igen og har fået foræret en ske af guldsmed Christian Petersen, Åbenrå, den sidste guldsmed, der selv fremstillede skeer, en sukkerstrøbøsse af Thomas Jensen og en filigransukkerskål af Dietrich Breundle. Lidt af en sensation var museets anskaffelse af en flaskeskibssamling, en af verdens største. Samlingen, som man først kun ønskede at låne til en udstilling, var billig, og man fik desuden halvdelen af beløbet af dispositionsfonden. Direktør Klem, Kronborg, anbefalede stærkt købet, og det gjorde udslaget. De besøgende på museet er vældig interesseret i skibene, der er fint udført og gengiver alle mulige skibstyper. Skibene er udført af skærsliber Svend Kristensen, Horsens.

Museet kan atter i år opvise en glædelig fremgang i besøgstallet. I 1961 var der 2175 besøgende, i 1967 7980 og i 1968 8722. Af de forskellige udstillinger, museet har haft, kan særlig fremhæves Sparekassen Sønder-

jylland, der i anledning af sit jubilæum havde en fin samling af mønter og sparebøsser udstillet.

En tegnekonkurrence for skolebørn fra 4.—10. klasse med motiver fra museet blev vellykket. Børnene blev fortrolige med museet og bragte deres forældre med om søndagen. Selve udstillingen og præmieringen af billederne bragte ikke så mange besøgende, som man havde regnet med.

I regnskabsåret 1968—69 har museet købt følgende billeder: Paul Sørensen: Selvportræt. Tulla Ancher: Collage. Johanne From Clausen: Æblehave med kalve. Gunnar Hossys skulptur: Myre og orm. Preben Siiger: Selvportræt. Hedv. Malmstrøm: Enhjørning. Vibecke Menche: Sten og vand. P.Hübschmanns tryk i farver: Krims Krams. Elof Risebyes farvelagte tegning: Norsk landsby, og sammes pennetegning: Forlad os vor skyld.

Kunstafdelingens store billedsal har været stillet til rådighed for Åbenrå Kunstforening til følgende udstillinger: 28. september til 6. oktober 1968: International Grafik. 26. oktober til 10. november 1968: Malerier, tegninger og skulpturer af Preben Siiger og Gunnar Hossy. 25. januar til 16. februar 1969: Grafik af Lars Bo.

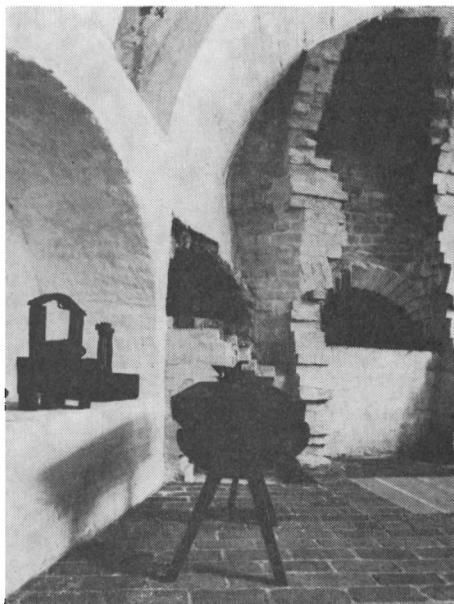
H.J.

Museet på Sønderborg Slot.

For første gang under restaureringen har det været nødvendigt at holde museet lukket helt gennem en længere periode, nemlig årets tre første måneder. Under den hidtil forløbne del af restaureringen havde museet efterhånden flyttet sine samlinger, både de udstillede og de magasinerede, fra østfløjen og fra nordfløjen, og efterhånden var næsten alt samlet i vestfløjen. Da byggeplanerne for 1969—70 gik ud på fornyelse af vestfløjens tag og vinduer, måtte alt nu fjernes fra denne fløj igen. Allerede for et år siden var loftet over østfløjen indrettet som billed- og bogmagasin, og nu placeredes også kirkefigurerne her. I efteråret 1968 påbegyndtes indretningen af magasiner på loftet over nordfløjen og halvdelen af loftet over sydfløjen, og herhen flyttedes nu dels alt det hidtil magasinerede, dels store dele af de til nu udstillede genstande, først og fremmest alle oldsager og næsten alle kulturhistoriske genstande.

Først i løbet af foråret blev de lokaler færdige, som udstillingerne for 1969 skulle placeres i. Der var tale om ialt 10 rum i sydfløjens stueetage, hvoraf enkelte dog først blev færdige, efter at besøgsæsonen var i fuld gang. Desuden var som hidtil Dronning Dorotheas kapel åbent, og som noget nyt kom Chr. III's bageri fra ca. 1560 med en stor og en lille bageovn, anbragt i østfløjens sydende.

Af hensyn til de mange skolebesøg valgte museet at lægge hovedvægten i den ret lille udstilling på de historiske samlinger, specielt de slesvigske krige. Den store model af Dybbølstillingen 1864 anbragtes i det største rum sammen med uniformer, våben og billeder, ligesom der i rummene forud placeredes billeder, uniformer og udrustning fra krigene 1848—50 og 1864. I de to afsluttende rum er så samlingerne fra krigene 1914—18 og 1939—45.

*Chr. III's bageri fra ca. 1560
med de to bageovne.
(Foto: Museet på
Sønderborg Slot).*

Kun i de tre første rum er der blevet plads til et beskedent udvalg af møbler, dragter og andre genstande fra de kulturhistoriske samlinger.

Denne fordeling af udstillingsgenstande retfærdiggøres af den usvækkede interesse fra lejrskolernes side. Næsten 25.000 skoleelever har besøgt museet. Til gengæld har turistbesøget været svagt faldende, og det kan vel næppe ventes at stige mærkbart, før større arealer igen kan benyttes til udstilling.

Museets almindelige arbejde har været stærkt præget af den omfattende lokale flyttevirksomhed. Både det faste personale og løse medhjælpere har haft fuldt op at gøre hele vinteren. En række opgaver har derfor måttet hvile, men der er dog blevet tid til en nyregistrering af museets lysbilled- og klichesamling, og en nyordning af billedsamlingen er påbegyndt. Dette har været ønsket længe, da antallet af udlån til illustrationer m. m. har været stigende i en årrække. Også mængden af forespørgsler, både mundtlige og skriftlige, viser stigning.

Museet har i det forløbne år modtaget en række gaver, både fra oldtiden og nyere tid. Blandt de vigtigste kan nævnes fra oldtiden nogle stenredskaber fra yngre stenalder, en samling jernalder-lerkarskår og fra nyere tid en del køkkenredskaber og tekstiler, foruden våben og udrustning til krigssamlingerne. Også billedsamlingen er stærkt forøget. Desuden har museet med fonds-bistand indkøbt et par overordentlig værdifulde sølvgenstande, nemlig en sølvthekande, udført af guldsmed J. J. Jørgensen, dateret 1817

og en stor sukkerstrøbøsse, udført af J. F. Nissen og dateret 1784. Det er museets hidtil største og dyreste sølverhvervelser, og de var kun mulige takket være store tilskud udefra. Af andre køb kan nævnes forskellige tekstiler og mindre brugsgenstande samt et par våben. Til kunstafdelingen er erhvervet tre portrætter af C. W. Eckersberg, forestillende medlemmer af familien Sletting, daterede 1822, 1832 og 1844. Til denne erhvervelse modtog museet et stort tilskud fra Ny Carlsbergfondet. Desuden er købt et stort selvportræt af V. Kragh-Hansen, en sepitægning af Gebauer og en tegning af Johs. Carstensen.

De meget omfattende og bekostelige konserveringsarbejder er fortsat med arbejde på kanonerne, gennemgang af geværsamlinger og konservering af kirkefigurer og billeder. Fundene fra Brovold er ved at blive videnskabeligt gennemgået i forbindelse med konserveringen. Endelig har museumsinspektøren som sædvanlig deltaget i museumsforeningens årsmøde, i møder for landsmuseernes ledelse og i de nordslesvigske museers samarbejds møder, hvortil kommer deltagelse i en museumsdrøftelse afholdt i Lakolk og i museumsforeningens kursus i Vester Vedsted, sidstnævnte sted på et specialhold i udstillingsteori.

J.S.

Tønder Museum.

Den varme sommer var ikke gunstig for museumsbesøgene 1969. Ejheller i året 1969–70 nåede man derfor op på de 10.000 besøgende i Tønder, men stort set har det været et gunstigt år for museet. I tilknytning til de dansk-tyske dage i Tønder den 25. og 26. september udstilledes på ny museets kniplinger, og hvad der i de seneste år er kommet til af skrin og andet tilbehør. — Udstillingen er gjort permanent indtil den forestående ombygning i forbindelse med det nye kunstmuseum. Her er man nået så vidt, at detailprojekteringen er færdig, og at der kan udbydes til licitation omkring 1. november. Går alt planmæssigt, skulle den nye bygning kunne være færdig i løbet af 1970–71. Der er i årets løb modtaget tilskud fra Chr. Xs fond på 25.000 kr. og fra A. P. Møllers fond på 10.000 kr.

Endelige planer om det nye museums virksomhed foreligger ikke. Den nye lov for kunstmuseer indeholder stadig intet om landsdelsmuseer, men med gennemførelsen af det sønderjyske storamt i 1970, hvorefter samtlige museer i landsdelen i visse henseender kommer under fælles ledelse, vil den endelige afgørelse skulle træffes om en ordning af vore fælles kunstmuseumsproblemer. Det må jo erkendes, at vi i 50-året efter genforeningen ikke på dette område er nået tilnærmelsesvis så langt, som vi er på de kulturhistoriske museers område, hvor der er nået imponerende resultater. Det bliver storamtets opgave at realisere den kulturpolitik — også (og vel navnlig) på kunstformidlingens område — som den nyeste lovgivning hjemler mulighed for, og her kan man faktisk begynde fra bunden af.

For kunstsamlingernes vedkommende har museet fra fru grosserer Tage Peetz i Vedbæk (stammende fra Flensborg) modtaget 19 oliemalerier af

Carl Ludwig Jessen, Dedsbøl. Hermed er denne maler repræsenteret med 27 arbejder på museet i Tønder, i øvrigt det eneste danske, hvor han kan ses. Det må betegnes som en meget værdifuld tilvækst. Fra Ny Carlsbergfondet har vi modtaget et oliemaleri af Karl Bovin (Ordrup Møllebakke. Odsherred 1931) og en bronceafstøbning af Adam Fischers Fransk soldat, 1917. — I foråret måtte vi aflevere 8 fra Statens Museum deponerede oliemalerier af Emil Nolde og 18 af Eduard Weie. Disse billeder — især Noldes — har været et vældigt trækplaster, og det er at håbe, at i hvert fald en del af dem kommer tilbage, når Statens Museum har bestemt, hvilke man vil udstille i København. Museets oprindelige samling er atter udstillet, men 50 pct. er dog stadig ophængt uden for museet. Forståeligt nok holder man igen med indkøb, og der er for kunstafdelingens vedkommende oparbejdet en betragtelig kassebeholdning til indkøb af kunst.

Til den kulturhistoriske samling er kommet meget betydelig tilvækst. Fra Nicolai Svendsens dødsbo indgik omsider en renaissancekiste fra Døstrupskolen med det kendte tekstbånd »Sæt til Gud alene din lid og tro, så fanger du lykke og evig ro«, hvorefter museet ejer to af denne type. Fra pastor Prahls dødsbo erhvervedes et godt barokbord fra Kragebøl og et meget særpræget empireeskab. Et tidligt bemalet skab (Dedsbøl-typen) fra 1729 er købt i S. Løgum, og fra Bjerremark to imponerende temaskiner af henholdsvis engelsk plet og kobber (fra Borgmester Richtsen oprindelig). Også sølvsamlingen er udvidet betragteligt. En tøndeformet tedåse af Paul Hansen er den største nyerhvervelse, men bemærkelsesværdig er også en barokske af Højer-guldsmeden Johan Nielsen fra 1733. Denne mester var ikke før repræsenteret på museet og kun kendt fra en ske i privateje. Den er af unik kvalitet. Prisen var også derefter, og det må konstateres, at auktionspriserne i København stadig er stigende.

18. juni 1969 vedtoges en ny lov om kulturhistoriske museer. Den betyder stærkt øgede statstilskud til driften, men faktisk ikke mere, end hvad der sluges af inflationen. Den giver ingen mulighed for ansættelse af en heldagsbeskæftiget inspektør, men måske nok for den kontorhjælp, der har været savnet i mange år. Før de nye administrationslokaler er indrettet, vil sagen dog ikke være aktuel.

Med storamtets dannelse må man forestille sig en omstrukturering af Nordslesvigs Museumsråd. Det er at håbe, at samarbejdet de nordslesvigske museer imellem vil blive ligeså godt under den nye ordning, som det hidtil har været.

S.S.

Den store egnsvandring.

Det var i år 10 år siden, den første heldagsekskursion blev arrangeret af Historisk Samfund for Sønderjylland. Målet var dengang de tre slotte ved Westensee i Holsten, og der kunne være meget, der talte for netop at gentage denne tur. Helt lod det sig ikke gennemføre, Deutsch-Nienhof er ikke tilgængelig, og det samme er tilfældet med Schierensee, som for nylig er købt

af bladkejseren Springer fra Hamborg, der ifølge sagkyndig udsagn ofrer o. 12 mill. D-Mark på hhv. køb og restaurering. Derimod var baronesse v. Lütwitz-Heinrich så elskværdig at åbne Emkendorf for selskabet.

Man har før, i 1965, forsøgt at arrangere udflugt to søndage i træk for at fordele deltagerne på en passende måde. Nu har den stadig voksende lørdagsfrihed givet en anden mulighed for at imødekomme de mange ønsker om deltagelse, og både den 6. og den 7. september blev benyttet, så arrangørerne undgik den ellers gængse situation at skulle afvise medlemmer. At idéen var rigtig, viste sig ved, at der var størst tilslutning om lørdagen, o. 170, mens »kun« 135 mødte om søndagen; der var dog ca. 35 tilmeldte, som udeblev uden afmelding.

Mens den ene halvdel besøgte Emkendorf med mange kultur- og åndshistoriske minder fra helstatstiden og herunder påhørte foredrag af seminarirektor, dr. phil. S. Schoubye, fordrev den anden halvdel tiden i og ved Westensee kirke, hvor viceskoleinspektør Chr. Stenz fortalte om Daniel Rantzau, helten fra Den nordiske Syvårskrig, ejer af Trøjborg, der ligger begravet her. Derefter byttedes gårde.

Desværre måtte kirken udgå af programmet om søndagen.

Middagen blev serveret i Frilandsmuseets store restaurant »Drathenhof« i Molfsee tæt syd for Kiel, og den afvikledes programmæssigt, i hvert fald var de uundgåelige besværligheder og misforståelser færre end sædvanlig, og middagsretten »Truthahn« (kalkun) syntes at vække almindelig tilfredshed.

Efter spisningen holdt museets direktør, professor Alfred Kamphausen, et foredrag, der både var instruktivt og letforståeligt, om museets tilblivelse og opbygning og lagde ikke skjul på, hvorfra inspirationen var kommet: de danske frilandsmuseer, især det i Lyngby. Under Kamphausens kyndige ledelse var der derefter rundgang i museet.

Ved et senere kaffebord — stadig i Molfsee — holdt lektor H. V. Gregersen foredrag om det slesvig-holstenske ridderskab som en gavnlige introduktion til turens sidste mål, klosterkirken i Preetz. Klosterprovsten, grev Fritz Reventlow, var selv kommet til stede og bød selskabet velkommen — dog kun om lørdagen, mens til gengæld baronessen på Emkendorf personligt var til stede om søndagen, en nogenlunde rimelig fordeling af det blå blod.

Vi vil næppe komme til at opleve, at så store arrangementer kan forløbe helt uden uheld. På begge udflugtsdage opstod der små uoverensstemmelser om vejretninger, enten årsagen så var ledernes for stærke tro på eget kendskab til landskabet eller manglende mistro til de geodætiske hjælpemidlers pålidelighed. Resultatet blev begge dage for nogle af deltagerne en ekstra omvej langs idylliske, men desværre ikke let passable, nøddehegn. Men det blev taget med godt humør.

Arrangørerne er selv nået til den erkendelse, at programmet måske var lovligt omfattende, med for kort tid til videre fordybelse. Mon de vil lære at gøre brug af erfaringerne ved planlægningen for næste år?

C. St.

**Rettelse til Sønderjyske Årbøger 1968 II vedr. Andreas Østers artikel
»Danske herrnhuters nationale kamp efter 1864«.**

I note 2, side 192 oplyses, at pastor Leopold Garve kom til Christiansfeld 2. november 1852. Årstallet skal være 1857.

Amtskredsens arbejde

Haderslev amtskreds.

Amtsgeneralforsamlingen blev holdt i Toftlund den 12. maj. Vi indledte med en byvandring i Toftlund under ledelse af ingeniør H. Madsen. På instruktiv måde fik vi forevist den gamle landsby, der nu gemmer sig i en stærkt voksende tilflytterby. Den gamle kirke gav anledning til at se tilbage i sognets historie, og siden fik vi mødet på Centralhotellet nyt og gammelt vist i en serie fremragende lysbilleder fra ingeniør Madsens store samling. Der var ca. 30 deltagere.

Sommerudflugten gik til Sundeved og Broager den 17. august. Vi mødtes i Varnæs og kørte så over Blans, forbi Nørremølle til Sandbjerg slot, hvor vi beundrede den skønne udsigt fra haven og fik fortalt om slottets spændende historie. Herfra gik turen til Smøl vold, hvor A. Korse fortalte. I det skønne sommergejr var det næsten umuligt at løsrive sig fra dette sted med den mageløse udsigt. Ved kaffebordet i V. Sottrup forsamlingsgård fortalte museumsinspektør H. Neumann om Nydambåden. Det blev en meget spændende beretning både om udgravningen, men især om de nye resultater vedr. denne båds oprindelige udseende. Som den står på Gottorp-museet er for gjort til agter, og bordene gjort alt for stejle, så man slet ikke får det indtryk af et stolt havgående skib, som det sikkert har været.

Pastor L. Nielsen, Sottrup, viste sin smukke kirke frem og fortalte træk af sognets historie. Og så sluttedes turen med besøg i Nydam mose. Der var ca. 75 deltagere.

T. H.

Åbenrå amtskreds.

Åbenrå amtskreds havde i anledning af udsendelsen af bogen om Felstedpræsten Mourits Mørk Hansens livserindringer indbudt til et møde på Felsted kro den 17. januar. Seminarielektor Hans Valdemar Gregersen, Haderslev, holdt et yderst levende foredrag om denne for vor landsdel så interessante personlighed. Forskellige folk fra sognet fortalte små træk om Mørk Hansen, og pastor Skovgaard-Petersen, der ledede mødet, viste den sølvpokal, som menigheden havde skænket præsten ved hans afrejse fra sognet i 1864. Der var ca. 50 deltagere i mødet.

Den 23. januar holdtes i anledning af udsendelsen af pastor Kiers »Min rejse gennem jordelivet« et møde i Øster Løgum kro, hvor pastor, dr. theol. Hejselbjerg Paulsen med stor inderlighed talte om pastor Kier. Der var

mødt godt 100 mennesker. Efter foredrag og kaffe fik man lov til at se den restaurerede smukke præstegård, som pastor Kier i sin tid havde bygget. Hr. og fru pastor Morsing viste gæstfrit omkring.

Den 30. april holdt amtskredsen sin årlige generalforsamling på restaurant Viking, Åbenrå. Redaktør Morten Kamphövenér talte om emnet »Hvad er en hjemmetysker?«. Foredraget havde samlet stor tilslutning, og der udspandt sig en livlig drøftelse, hvori deltog redaktør Kronika, chefredaktør Jes Schmidt, dyrlæge Richardt Michelsen og flere.

Udflugten den 22. juni foretoges denne gang atter sammen med Folkeligt Samfund, og målet var Hyrup kirke i Sydslesvig. Bibliotekslektor Kürstein gav en fortrinlig oversigt over kirkens historie og inventar, hvoraf særlig må fremhæves den dejlige udskårne passionsfrise. Kaffen blev indtaget i Borgerforeningen, hvis historie Poul Kürstein gav en kort oversigt over.

H.J.

Sønderborg amtskreds.

I forbindelse med et på generalforsamlingen i 1968 fremsat ønske om ture, der rakte ud over amtsgrænserne, gennemførtes den 28. september 1968 en udflugt til Haderslev museum, hvor museumsinspektør H. Neuman på fortrinlig måde fortalte om de gamle bygninger og gennemgik museets samlinger.

Ordinær generalforsamling holdtes i Tandslet forsamlingshus den 20. maj. Beretning og regnskab godkendtes enstemmigt. Til amtsudvalget genvalgtes rektor Keller Hansen og forretningsfører A. Korse. Forud for generalforsamlingen havde læge H. Roesdahl holdt et udmærket foredrag om »Gamle glas« — illustreret med et stort udvalg fra foredragsholderens private samling.

Efterårsturen gjaldt i år Hørup præstegård og fandt sted den 27. september. Pastor M. Hvalsøe gav en meget levende redegørelse for restaureringen af den smukke, gamle bygning. Efter kaffebordet på hotel Baltic fik tre af sognets beboere ordet. Det blev en beretning, hvor både glæde over og viden om hjemstavnsens historie fandt udtryk. Et par lokale sange fra slutningen af forrige århundrede var blevet genoptrykt til brug ved mødet.

G.R.

Tønder amtskreds.

Den 29. januar holdtes vintermøde i Jejsing forsamlingshus. Forstander Hans Lund holdt foredrag om »Grænsedragningen og Påskekrisen«. Efter foredraget førtes en livlig drøftelse. Mødet var ret godt besøgt.

Årsmødet og generalforsamlingen med sædvanlig dagsorden holdtes den 16. april på »Tønderhus«. Ved valgene genvalgtes Søren Nissen, Harres, til amtsudvalget, mens fhv. seminarielektor Frede Hansen, Tønder, valgtes som stedfortrædende revisor. Efter kaffebordet talte rektor Knud Fanø,

Duborg-Skolen, om »To grænsebyer, Flensborg og Tønder«. Der var mødt 75 medlemmer. Der stillede en række spørgsmål til foredragsholderen.

Egnsvandringen holdtes den 14. juni med lærer W. Leick, Tønder, som leder. Man aflagde besøg i Klangsbøl kirke og derefter på en gammel frisisk gård, som før digebygningen havde været anløbsplads for skibe. Prilen kunne ses i terrænet, og stenen med fortøjningsringen fandtes stadig. Ved restaureringen af stuehuset havde man fundet rester af en underjordisk gang fra ankerpladsen til gården. Man beså en meget værdifuld kiste fra 1600 tallet. Slægten har stadig i eje en lille elfenbensfigur, som Christian VII havde kvitteret med som tak for overnatning.

Man kørte dernæst videre over Nibøl til Noldemuseet, hvor man indtog kaffen. Turen havde samlet 60 deltagere.

Tønder amt var i år vært for Historisk Søndag, som holdtes den 10. august. Det blev et vellykket arrangement med ca. 900 besøgende de forskellige steder.

Besøgsstederne var: Løgumkloster kirke med pastor Bork Hansen som vejleder, Skolecentralen i Tønder (det restaurerede Soli deo gloria) med overlærer Ej. Diedrichsen som vejleder, Trøjborg slotsruin blev forevist af gårdejer Søren Nissen, Harres. I Hjerpsted havde billedskærer C. Brodersen åbnet sin private samling og viste rundt. Jernalderlandsbyen ved Drengsted blev forevist af museumsinspektør O. Voss, København, mens tidligere vandrerhjembestyrer P. Petersen, Rømø, tog imod i Misthusum og pastor Frandsen i Hviding kirke. Den historiske søndag var præget af næsten for godt vejr til et sådant arrangement; det var en af de dage, alle skulle til stranden, men besøgstallet og interessen var belønning for alle anstrengelser.

C.S.

Sydslesvigsk amtskreds.

Torsdag den 30. januar holdt amtskredsen møde på Centralbiblioteket i Flensborg. Sven Tägil, der er docent i historie ved Lunds universitet, holdt foredrag om »Tyskland og den tyske folkegruppe i Nordslesvig i mellemkrigstiden«. For dette emne er der stor interesse både i den danske og den tyske befolkningskreds. Interessen gav sig udslag i et velbesøgt møde og den efterfølgende diskussion.

Torsdag den 24. april holdtes generalforsamling på Flensborg bys museum. Det lykkedes os at få museumsdirektør dr. Ellen Redlefsen til at fortælle om museet og vise udvalgte afdelinger frem. Vi fik megen glæde af denne aften.

Beretningerne blev godkendt. Skoleleder Anna Schrøder, Aventoft, og pastor, Flemming Møller, Tønning, blev genvalgt til styrelsen.

Fredag den 20. juni var vi på aftenvandring og besøgte Kongshøj og Selk Mølle i Gottorp amt. Biblioteklektor Poul Kürstein fortalte på en meget spændende måde om stedets historie og forklarede og levendegjorde for deltagerne alt det, vi oppe fra højen kunne se på denne smukke sommer-

aften. Jo, det blev en aftenvandring »fra vikingekongens grav — over 1864 til jetjagernes larm på flyvepladsen i vest«.

Søndag den 17. august var amtskredsens medlemmer sammen med flere interesserede fra Nord- og Sydslesvig på sommerudflugt i Sydtønder og Husum amt. Op imod 100 deltog i turen og fulgte pastor Tappes redegørelse ude i den skønne natur. Den vestlige Oksevej er der stadig og viser sig i al sin bredde. I Enge kirke, der er kendt for sit loftsmaleri, hørte vi om egnens historie. Så fulgte vi Oksevejen til Dreisdorf i Husum amt. Efter et hyggeligt kaffebord i den gamle Friedrichsens Kro, der ligger ved den gamle færdselsåre, samledes man i kirken. Både pastor Tappe og formanden Lars H. Schubert fortalte. Her blev der bl. a. gjort opmærksom på Bonnix-epitafiet, der har inspireret hjemstavnsdigteren Theodor Storm til at skrive novellen »Aquis submersus«.

Det vil være rimeligt at påpege, at der også i Sydslesvig udføres lokalhistorisk arbejde uden for Historisk Samfund. Således har redaktør J. Kronika for Sydslesvigsk Forenings 6. distrikt på Duborg-Skolen for et par hundrede tilhørere fortalt om Duborg-Bankes historie, og i Bredsted har der været egentlig aftenhøjskole i hjemegnens historie under ledelse af skoleleder Sigfred Andresen. Adskillige distrikters sommerture har besøg på historiske steder med vejledning på programmet.

L. H. Sch.

Årsberetning og regnskab 1968-69

Ved *Troels Fink, Peter Kr. Iversen og Hugo Lildholdt.*

Historisk Samfund for Sønderjylland holdt årsmøde søndag den 18. maj 1969 i Stubbæk forsamlingshus. Mødet begyndte kl. 14, og der var mødt ca. 80 medlemmer. Formanden, professor Troels Fink, bød velkommen, og på hans forslag valgtes redaktør Morten Kamphövener til ordstyrer. Ordstyreren takkede for valget, og efter at have konstateret, at årsmødet var lovligt indvarslet, gav han ordet til formanden, der aflagde følgende beretning:

Først vil vi mindes de medlemmer, der i årets løb er afgået ved døden. Især vil vi lade vore tanker gå til forstander *Hans Lund*, der siden 1927 var medlem af styrelsen. I mange år var han med i redaktionen af Sønderjyske Årbøger, og siden 1955 gjorde han en stor indsats i skriftrækkeudvalget. Med sin dybe indsigt i og med sin varme interesse for sønderjysk historie har han hjulpet Historisk Samfund til at løse mange af dets opgaver. Han havde en sjælden indlevelsesevne, der gav hans bidrag og indlæg et stærkt personligt præg, der smukt forenedes med kravet om historisk redelighed. Historisk Samfund skylder ham megen tak, og vi mindes ham i dag i ærbødighed og med ham alle de medlemmer, der er gået bort i årets løb.

Historisk Samfund for Sønderjylland har atter i år haft et godt arbejdsår. Til trods for, at vi som følge af de stadig stigende udgifter i løbet af få år har måttet forhøje kontingentet fra 13,50 kr. til 22,00 kr., har vi nogenlunde kunnet fastholde det store medlemstal, som efter en revision af medlemskartoteket nu beløber sig til 2982, medens vi sidste år kunne nævne tallet ca. 3000. Vi er meget taknemlige over, at medlemstallet har kunnet holde så godt. Vi kan vel tage dette som udtryk for, at de nye medlemmer såvel som de gamle har været tilfredse med foreningens arbejde.

Efter sidste årsmøde er der sket nogle ændringer i fordelingen af styrelsens arbejdsopgaver. Bankdirektør *Hugo Lildholdt*, Åbenrå, der på sidste årsmøde indvalgtes i styrelsen, har overtaget kassererhvervet, medens landsarkivar *Peter Kr. Iversen* efter arkivar *Worsøes* bortrejse fra landsdelen for en tid igen har overtaget ledelsen af sekretariatet, hvor vi i øvrigt har god hjælp af vor nye medarbejder *Erland Møller* og vor gamle medhjælper *Chr. Thomsen*. Erland Møller har været ansat fra 1. juni, og hans løn tilvejebringes ved det forøgede tilskud fra amts- og købstadskommuner,

som vi har fået første gang det afvigte år. Hans arbejdskraft skal også komme Historiske Samlinger for Sønderjylland til gode.

I forbindelse med foreningens administration kan iøvrigt nævnes, at der nu regelmæssigt holdes regnskabs- og forretningsudvalgsmøder, således at udvalget til stadighed er orienteret om foreningens økonomi og aktuelle arbejdsopgaver. Styrelsen holder som hidtil to ordinære møder om året.

Sekretariatet og ekspeditionen har fortsat til huse på landsarkivet. Hele oplaget af ældre årbøger og skrifter er nu overflyttet fra Haderslev til landsarkivet, hvor det er oplagret under de ikke allerbedste forhold, men dog forsvarligt, indtil der ved udvidelsen af landsarkivet kan skaffes god plads til Historisk Samfunds og Historiske Samlingers funktioner.

Sønderjyske Årbøger har i beretningsåret indeholdt en ret broget blanding, således at vi til en vis grad kan sige, at der har været noget for enhver smag. Dr. *Vilh. la Cour* har i efterårshæftet skrevet en interessant afhandling om »Kong Gudfreds vallum«, og der er så meget desto mere grund til at nævne dette, som det er første gang, at dr. la Cour har leveret bidrag til årbøgerne. Pastor *Andreas Øster*, hvis barndomsskildringer fra Christiansfeld vi for et par år siden bragte i den såkaldte lille serie, har bidraget med en stor og værdifuld afhandling om »Danske herrnhuters nationale kamp efter 1864«. Vi har haft megen glæde af vort bekendtskab med pastor Øster. I efterårshæftet bragtes endvidere en omfattende kritisk gennemgang ved seminarirektor dr. *Asger Nyholm* af brevvekslingen mellem to brødre Kaf-tan. I øvrigt var der i efterårshæftet som sædvanlig anmeldelser og bognyt samt noter og nyt vedrørende det historiske arbejde i landsdelen. I forårshæftet er hovedbidraget fhv. skoleinspektør *P. Engelbrechtsens* erindringer fra afstemnings- og genforeningstiden i Haderslev. Seminarielektor *H. V. Gregersen* meddeler 7 breve fra J. P. Junggreen til pastor M. Mørk Hansen, fhv. overlæge *J. N. Lorenzen*, Tønder, skriver om »Maler Jungnickel og kosakkerne på Torvet i Tønder«, og jeg bringer min opposition ved G. Jap-sens disputats ved Århus Universitet i februar. Som tillæg til overlæge Lorenzens afhandling findes for første gang i Sønderjyske Årbøgers historie en farveplanche.

Sønderjysk Månedsskrift kan også i år melde om fremgang, idet der mod sidste års 1250 nu er 1318 betalende abonnenter, heri medregnet de hundrede, som Sønderjysk Skoleforening betaler for i Sydslesvig. Årgangen omfatter 416 sider med 58 artikler, en del småstykker samt boganmeldelser og avisoversigter. Abonnementsindtægterne kan imidlertid langt fra dække omkostningerne ved udgivelsen, og med de stigende trykkeudgifter vil underskuddet vokse i den kommende tid. Vi må erkende, at abonnementet på Sønderjysk Månedsskrift må sættes i vejret, og derudover ville en øget tilgang af abonnenter være en værdifuld hjælp. Et register omfattende årgangene 1945—69 er under forberedelse.

Indenfor serien »Skrifter, udgivne af Historisk Samfund« er der siden sidste årsmøde udsendt 3 bøger, nemlig som nr. 38 M. Mørk Hansens Livs-erindringer, udgivet ved *H. V. Gregersen*; som nr. 39 Øster Løgum-præsten Peter Kiers: Min rejse gennem jordelivet, oversat og udgivet ved de to

kirkehistorikere afd. provst, dr. theol. *Jens Holdt* og sognepræst, dr. theol. *H. Hejselbjerg Paulsen*, og som nr. 40 *G. Japsens* disputats om det dansk-sprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814. Det er tre bøger, som pynter i vor skriftrække, og som medlemmerne kunne stå sig ved i højere grad at købe.

I den lille serie er udsendt som den 9. biografi dommer *Hakon Gjessings* erindringer fra hans drengetid i Tønder, udgivet og kommenteret ved *Peter Kr. Iversen*. Denne bog, der oprindelig var trykt i 800 eksemplarer, var udsolgt allerede før jul, men heldigvis var satsen blevet stående, således at der kunne trykkes et nyt oplag på 300 eksemplarer, som også nok skal blive solgt.

Bogsalget har i øvrigt stort set været tilfredsstillende. Ialt er der solgt af gamle og nye bøger for 88.630 kr. Af billedbogen indtil 1864 er der i regnskabsåret solgt 1657 ekspl. for ialt 42.164 kr., og dermed er der nu også for 3. udgave bragt balance i regnskabet. De penge, vi forhåbentlig snart kan få ind ved salg af restoplaget, vil kunne skaffe os en lille reserve, som det kan være nyttigt at have ved forberedelsen af nye opgaver.

Af kommende udgivelser inden for skriftrækken kan nævnes seminarielektor *H. V. Gregersens* udgivelse af *Laurids Skaus* brevveksling med politiske venner i Sønderjylland (*Flor, Wegener, Hiort-Lorenzen, Peter Skau*) og *G. Japsens* bog om »De nordslesvigske sparekasser 1818–1968«, som vore medlemmer vil kunne få til favørpris. Endvidere skulle det gerne lykkes os at få 3. bind af *Åbenrå Bys Historie* udsendt i 1970, og dette jubilæumsår er også tænkt markeret på anden måde, dels gennem udsendelse af en af landsarkivar, dr. phil. *Harald Jørgensen* udarbejdet skildring af begivenhederne i 1918–20 og dels ved 3. bind af *Sønderjylland – Historisk Billedbog* omfattende tiden 1920–70 med redaktørerne *Ole Bech* og *E. Bram* som tekstforfattere. Til dette sidste værk har vi fået en garanti på 50.000 kr. fra Forsikrings-selskabet *Hafnia*, der har 100 års jubilæum i 1972, og som til den tid vil forære *Historisk Samfund* 50.000 kr. Vi er direktionen og bestyrelsen for *Hafnia* stor tak skyldig for denne store og kærkomne hjælp, uden hvilken vi ikke havde turdet påtage os denne opgave.

Af andre udgivelser kan nævnes, at toldvagtimester *I. J. I. Bergholts* meget interessante erindringer fra den første verdenskrig skal komme i den lille serie til jul. Bibliotekar *Mågård*, Padborg, har påtaget sig redaktionen. Pastor *A. Andersen* er nu i færd med at klargøre manuskriptet til *Johannes Pistorius' breve*, som derefter vil blive søgt mangfoldiggjort i 100–200 eksemplarer og fordelt til biblioteker og videnskabelige institutioner på begge sider af grænsen. I denne forbindelse kan også nævnes, at en af vore gamle og flittige medarbejdere, overarkivar, dr. phil. *Holger Hjelholt* har overladt os restoplaget af sit værk *Sønderjylland under Treårskrigen I–II*, som vi nu kan sælge til vore medlemmer til en meget lav pris. Dr. Hjelholt skal have en varm tak, fordi han tænkte så venligt på os.

Andre opgaver er endnu på det tidlige forberedelsers stadium, men i hvert fald er der opgaver nok for de kommende år. Det er derfor også med stor

beklagelse, at styrelsen fra seminarielæktor H. V. Gregersen har modtaget meddelelse om, at han ikke har ønsket at fortsætte som sekretær for redaktionsudvalget for skriftrækken. De meget store arbejdsbyrder, som har været pålagt Gregersen i hans egenskab af redaktionssekretær, har han løst på smukkeste måde, og nu ved hans afgang skal der bringes ham en varm tak for veludført arbejde.

Lokalhistorisk Samling har i årets løb taget navneændring til Historiske Samlinger for Sønderjylland. Der er i forbindelse med navneændringen gennemført et par mindre ændringer i vedtægterne, som vi håber snart at kunne få autorisation af Kulturministeriet. Endnu har vi kun en årlig bevilling på i bedste fald 10.000 kr. fra Dansk Kultursamfund, men vi håber, at vi i år kan få et lignende beløb fra tipsmidlerne, så at aktiviteten kan sættes i vejret. Der er sikret Historiske Samlinger for Sønderjylland plads på landsarkivet ved dettes udvidelse. Der vil da både blive indrettet lederkontor, arbejdsrum, båndarkiv, billedarkiv m. v. Til den tid håber vi, at der er sikret midler til aflønning af en videnskabelig uddannet leder, til medarbejderstaben og til driften i øvrigt. Indsamlingen af billedmateriale er fortsat. Medregnes billederne fra fotograferingen af de gamle huse og gårde i Tønder amt, er tilvæksten i alt ca. 2000 stk., hvortil kommer 8 film og 2 albums. Redaktør *Morten Kamphövener* har som i tidligere år skænket film og billeder, men derudover skal særlig nævnes forstander *Gunner Rasmussen*, der har foræret en samling billeder fra Nordals, Århus kommunes biblioteksvæsen, der har skænket en samling postkort, studieafdelingen ved det danske centralbibliotek i Flensborg, der gentagne gange har afleveret billeder med nordslesvigske motiver, Jydske Tidendes Tønder-redaktion, der har fremsendt 54 stk. foto fra Tønder-egnen, fru *Anne Marie Skau*, Nygård, der har skænket en samling billeder fra Øster Lindet sogn, og kæmner *P. P. Thomsen*, Løgumkloster, der har afleveret ca. 150 fotografiske plader med motiver fra Løgumkloster i tiden fra første verdenskrig til ca. 1930. Disse plader hidrører fra afdøde fotograf Theodor Møllers atelier og er i sin tid udtaget og købt af afdøde provst Schülein. Desuden har vi også udvidet samlingen ved køb, bl. a. har vi nu fotografier af malerierne på Folkehjem.

De nytilkomne billeder er ordnet og registreret af fru *Vibeke Gribsvad*, og lærer *Jens Kristensen*, Genner, har fortsat indsamlingen af traditionsstof. I alt har han i år afleveret ca. 20 lydbånd. Begge de to medarbejdere arbejder for en nærmest symbolsk betaling, ellers ville vi heller ikke have kunnet opnå så meget for den lille bevilling på 10.000 kr.

Fotograferingen af gamle huse og gårde i Tønder amt er fortsat under lidt ændrede former. Der er nedsat et udvalg under amtsudvalget, stadig med arkitekt *P. J. Petersen* som sekretær.

Endelig kan jeg nævne, at Historisk Samfund fra Dansk Folkemindesamling har modtaget en lille håndbogssamling, som vi er meget taknemmelige for.

Kursusvirksomheden har i år omfattet to begynderkursus i slægtshistorie. Arkivarerne *H. Kargaard Thomsen* og *Viggo Petersen* har vinteren igennem

på landsarkivet to gange om måneden undervist 37 vordende personalhistorikere.

Møde- og udflugtsvirksomheden har formet sig som i de foregående år. Den såkaldte store egnsvandring fandt sted den 1. september og gik til Angel. Vi besøgte bl. a. slottet i Gelting, som godsejer, dr. *von Rumohr* foreviste. På Strandhotellet i Kappel holdt dr. von Rumohr et interessant foredrag om »godser i Angel«, og om eftermiddagen besøgte vi dr. von Rumohrs egen gård Drylt. Ved fundstedet Torsbjerg ved Sønder Brarup holdt museumsinspektør *H. Neumann* et kort foredrag, og Sørup kirke blev forevist af bibliotekslektor *P. Kürstein*. Af hensyn til pladsforholdene på slottene var deltagerantallet begrænset til 275, men der meldte sig ca. 100 flere, og Historisk Samfund måtte med beklagelse meddele de pågældende, at der ikke var flere pladser.

Vi har været medarrangør af mindefesten på Folkehjem den 17. november og er gennem de nationale foreningers samarbejdsudvalg med i forberedelserne af den store jubilæumsfest på Dybbøl i juli 1970.

I amtskredsene har der været arrangeret 6 udflugter og 9 møder. Om tilslutningen til disse arrangementer kan siges, at den som helhed har været god; således kan nævnes, at der til 3 møder i Åbenrå amt har været 235 deltagere. Et fælles foredragsarrangement blev på grund af sekretærens sygdom ikke gennemført.

For at animere lysten til at holde lokalhistoriske aftenhøjskoler og foredragsrækker er der også i år udsendt fortegnelser over foredragsholdere, der vil tale om lokalhistoriske emner, ikke blot til vore egne tillidsmænd, men også til oplysningsforbundene og amtsungdomskonsulenterne. Vi har ikke tal på, hvor mange af sådanne aftenhøjskoler eller foredragsrækker, der har været gennemført, men så vidt vi har kunnet konstatere ved hjælp af avismeddelelser og indberetninger fra amtskredsene, har der været adskillige af disse arrangementer, spredt ud over hele landsdelen.

Provst *Holdt* og pastor *H. F. Petersen* var de drivende kræfter i det kirkehistoriske udvalg. Efter deres død har arbejdet ligget stille, men pastor *Urban Schrøder* er imidlertid indstillet på, at dette udvalgs arbejde skal fortsætte.

Sammenfattende kan vi vel sige, at 1968—69 har været et godt år for Historisk Samfund — vel også over middel. Men et så omfattende arbejde har ikke kunnet udføres uden en meget betydelig indsats af vore mange medarbejdere, en indsats, som vi er dem megen tak skyldig for. Og endvidere kunne vi slet ikke have udfoldet os, som vi har formået det, hvis ikke vi havde opnået økonomisk støtte fra mange sider. Vi har fået hjælp fra stat og kommuner, banker, sparekasser og andre private institutioner. For denne hjælp bringer jeg styrelsens og foreningens bedste tak. Vi håber, at vi også i de kommende år må nyde godt af såvel offentlige som private institutioners støtte, for der er stadig store opgaver, der venter på deres løsning.

For Historisk Samfund er den ændring, der nu vil ske i de sønderjyske landsdeles administrative forhold, af den største betydning. Det kan betyde

yderligere samling af de kræfter, som Historisk Samfunds arbejde må baseres på. Vort arbejdsområde er fortsat hele det gamle hertugdømme, men med tyngdepunktet i det nordslesvigske storamt, og med støtte herfra vil vi være i stand til endnu bedre at tjene den historiske enhed, som det gamle hertugdømme har udgjort; men vi vil gerne gøre det i vor tids ånd, således at vi derved er med til at knytte kontakter både imod nord og syd. I arbejdet for at levendegøre Sønderjyllands historie er vi med til på positiv måde at frugtbar gøre den spændingstilstand, som findes i et grænseland. Den har ofte ført til strid, men den kan også udvikles til gensidig berigelse. Det er dette perspektiv, der tegner sig på tærskelen til oprettelsen af det nordslesvigske storamt.

Efter at forsamlingen enstemmigt havde godkendt formandens beretning, aflagde kassereren det reviderede regnskab, der ligeledes godkendtes enstemmigt.

Man gik herefter over til punkt 3: Lovændring, som gik ud på en præcisering af turnus for valg af styrelsesmedlemmer. Lovændringen godkendtes enstemmigt. § 3 sidste stykke lyder herefter:

»De af årsmødet valgte styrelsesmedlemmer, der fortrinsvis skal bo inden for samfundets naturlige virkeområde, vælges for tre år ad gangen, således at der hvert år efter tur afgår 4 af styrelsens medlemmer; genvalg kan finde sted.«

Punkt 4: Valg af styrelsesmedlemmer. Chr. Stenz, S. Schoubye, Hans-Iver Toft, fru Inger Bjørn Svensson og G. Japsen var på valg. Alle var villige til at modtage genvalg, og da der ikke var andre forslag, blev de enstemmigt genvalgt.

Til revisorer nyvalgtes sparekassefuldmægtig C. O. Henningsen og skatterådsformand Svend Aage Lyck, begge Åbenrå.

Under punkt 5: Eventuelt, beklagede cand. mag. fru Haarløv, Tønder, at Historisk Samfund havde udmeldt sig af Foreningen til gamle bygningers bevarelse. Fru Haarløv fandt det vigtigt, at alle gode kræfter samlede sig om den opgave at forhindre, at værdifulde gamle bygninger forsvinder, således som det er sket med den Timmermann'ske gård på torvet i Skærbæk. I den forbindelse nævnte fru Haarløv, at det er lykkedes sammenslutningen ved en aftale med FDB at redde bygningen »Holmen« i Løgumkloster.

Formanden svarede, at Historisk Samfund for Sønderjylland ser det som sin opgave at registrere og fotografere gamle bygninger. Derimod ligger bestræbelserne på bevaring af selve bygningerne uden for samfundets virkeområde. »Vi ser med megen sympati på det

arbejde, der i så henseende udføres, men finder det mest formålstjenligt at koncentrere vore kræfter om vort arbejde med at registrere og fotografere bygningerne.«

Bibliotekslektor Poul Kürstein spurgte, om hele ordlyden af Pistorius' latinske breve ville blive oversat. Formanden meddelte, at brevene ville blive bragt i deres fulde ordlyd på latin og med dansk regist.

Rektor Knud Fanø nævnte, at såvel Sønderjyske Årbøger som Sønderjysk Månedsskrift er interesseret i stof fra 1919 og 1920 og bad om medarbejderskab i anledning af 50-året for genforeningen i 1970. I den forbindelse efterlyste redaktør Morten Kamphövener beretninger fra sønderjyske krigsfanger.

Efter kaffebordet talte professor H. P. Clausen, Århus, om »Den nationale udvikling i Sønderjylland 1830-48 som problem i dansk udenrigspolitik«. I den efterfølgende diskussion deltog bl. a. seminarielektor H. V. Gregersen, redaktør Morten Kamphövener, bibliotekslektor Poul Kürstein og professor Troels Fink.

ÅRSBERETNING OG REGNSKAB

Regnskab for året 1. april 1968 til 31. marts 1969.

<i>Indtægter:</i>	<i>Udgifter:</i>
Beholdning pr. 1/4 1968 ... 15.294,47	Sønderjyske Årbøger:
Medlemsbidrag 59.586,00	Trykning, honorarer m. v.
Moms- og portogodtgørelse 29.601,29	÷ salg 42.751,02
Salg af skrifter 88.630,06	Skrifter 141.182,28
	÷ tilskud 51.644,15
<i>Sønderjysk Månedsskrift:</i>	89.538,13
Abonnementer 21.616,25	Sønderjysk Månedsskrift ... 48.796,16
Annoncer 2.978,75	Kontorhold og nyanskaff. ... 11.769,83
Sprogforeningen 1.000,00	Lønninger 32.791,87
Skoleforeningen 2.000,00	÷ refusion 6.701,95
	26.089,92
Tilskud 52.156,70	Div. portoudlæg 2.602,72
Renter 821,82	Møder m. m. 5.148,88
Egnsvandring ... 12.049,00	Repræsentation, gaver 786,55
÷ 10.937,56	Amtskredsene, tilskud 2.925,00
1.111,44	Lokalhist. Fællesforening ... 1.308,60
Slægtshistorisk kursus 700,00	Beholdning pr. 31/3 1969 ... 43.779,97
<u>Kr. 275.496,78</u>	<u>Kr. 275.496,78</u>

Status pr. 1. april 1969.

<i>Aktiver:</i>	<i>Passiver:</i>
Beholdning 43.779,97	Skyldig moms 3.610,00
Udestående for salg 2.507,78	Skyldig honorar 3.000,00
Statstilskud 1968/69 2.900,00	Skyldig Lebecks notater ... 1.352,05
Udlæg for påtænkte skrifter 8.219,63	Egnsvandreringsfond 1.111,44
Tilgodehavende tilskud 6.000,00	Driftskapital 54.333,89
<u>Kr. 63.407,38</u>	<u>Kr. 63.407,38</u>

Åbenrå, den 12. maj 1969.

Hugo Lildholdt.

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1968 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland medtager som i de foregående år i afgangslisten kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til vort kendskab, medens tilgangslisten omfatter alle nye medlemmer i alfabetisk rækkefølge.

Medlemstallet udgør pr. ultimo oktober 1969 2957, der fordeler sig på Sønderjylland og det øvrige land samt udlandet som følger:

Haderslev by 220	Åbenrå by 282
Haderslev amt 334	Åbenrå amt 281
Sønderborg by 100	Sydslesvig 197
Sønderborg amt 198	Storkøbenhavn 303
Tønder by 162	Øvrige Danmark 572
Tønder amt 280	Udlandet 24

Afgang ved død

Andresen, Fr., invalidekonsulent,
Tønder
Bjørke, Svend, oberst, Hellerup
Bojsen-Møller, Fritz, pastor,
Ulse pr. Hasle
Bonde, J. J., Sønderborg.
Gram, Lorens, landmand, Agerskov
Hansen, Kristian A., gårdejer,
Krogstrup pr. Skodborg
Haugaard, M., lærer, Hjordkær
Iversen, Grete, fru, Møgeltønder
Jacobsen, Peter, fhv. bankdirektør,
Sønderborg

Kjeldsen, Th., lektor, Åbenrå
Kragh-Petersen, apoteker, Hjallesø
Kristensen, Thorvald, sogneråds-
formand, Kummerlev pr. Bredebro
Lading, Henry P., Charlottenlund
Lund, Hans, fhv. højskoleforstander,
Tanderupgård, Ribe
Relsted, Asger E., lærer, Jels
Ræder, M. O., postmester, Sønderborg
Røh, Meta, frk., Jaruplund, Flensborg
Schmidt, Thøge Christensen, gårdejer,
Dalgård, Bolderslev

Tilgangsliste

Adolphsen, Laurids Barsøe, seminarie-
lektor, cand. theol., Tønder
Alsing, A. F., C.F.-inspektør,
Møgeltønder
Andersen, Christiane, fru, Rørkær,
Jejsing
Andersen, Heine, lærer, Abild
Asmussen, A., togbetjent, Tønder
Bech, Ole, redaktionssekretær,
Christiansfeld
Bennedsen, Anne, fru, St. Emmerske,
Tønder
Benthien, Børge, fuldmægtig, Allerød
Berg, Mette H., bibliotekar, Åbenrå
Bisgaard, Agnete, lektor, Åbenrå
Blinkenberg, Christian, skovrider,
Løjt Kirkeby
Blume, Margrethe, frk., Toftlund
Boisen, Christiane, lærerinde, Tønder
Boisen, Solveig, lærerstuderende,
Haderslev
Borgå, Marie, fru, Åbenrå
Bork, fru dommer, Haderslev
Boysen, Chr., gårdejer, Stepping
Brockmann, Hans Fr. W.,
pens. konrektor, Tønder
Bylling, H. J., møllejer, Aller mølle
Carlsson, John, afdelingsleder,
Greve Strand
Christensen, A. H., inspektør, Røj
Christensen, Joakim Heramb,
cand. mag., Haderslev
Dagnæs-Hansen, V., stadsdyrlæge,
Tønder
Demant, Bodil, Søvang
Diedrichsen, E., overlærer, Tønder
Ditlev, Lars, lærer, Oksbøl skole
Dreyer, Erik, stud. mag., Århus
Duus, Valdemar, Haderslev
Engelstoft, Chr. Torning, Hellerup
Fallesen, Nis Erik, politibetjent,
Tønder

Fischer, Hans Jørgen, rutebilejer,
Tønder
Fogh, H., dommer, Tønder
Hansen, Claus, lærer, Tønder
Hansen, Erling R., bankassistent,
Sølsted
Hansen, Ernst, læge, Bylderup-Bov
Hansen, Helga, overlærer, Skårup
Hansen, Marinus K., pensionist,
Jejsing
Hansen, Ruth, fru, Haderslev
Hansen, Thyra, fru, Gråsten
Haugaard, S. Kock, Åbenrå
Henningsen, Christian Olaf, spare-
kassifuldmægtig, Åbenrå
Henriksen, Henry, oversergent,
Møgeltønder
Heydenreich, Ruth, fru, Glostrup
Hjerrild, Karl, skolen, St. Jyndevad
Hopff-Andersen, Emilie, lektor, Åbenrå
Hörlück, Anne Mette, lærerstuderende,
Skive
Ipland, Jørgen, købmand, Gråsten
Jacobsen, Anne Marie, lærerinde,
Kruså
Jacobsen, Einar, pensionist,
Møgeltønder
Jakobsen, Grete, lærerinde, Harreslev
danske skole, Harreslevmark
Jacobsen, Poul Erik Brøndum,
lærerstuderende, Tønder.
Jacobsen, Querling, læge, Haderslev
Jensen, Kaj, kørelærer, Tønder
Jensen, Henning, landbrugskonsulent,
Hatsted, Husum
Jensen, Peter, hotelejer, Tønder
Jepsen, Ejnar, overlæge, Tønder
Jepsen, Metha, fru, Løjt Kirkeby
Jessen, Hanns Christian, konrektor,
Büdelndorf, Rendsborg
Johannsen, Gert Busch, laboratoriejer,
Tønder

- Jørgensen, Erik, tømrmester,
Hovslund
- Jørgensen, Martin Sommer, sognepræst,
Ballum
- Kardel, Henry D., inspektør, Farum
- Keuchel, Kirsten, fru, Ves, Sydslesvig
- Klintholm, Arthur, tandtekniker,
Tønder
- Knutz, Hans, lærer, Bjert
- Koch, Emanuel, vejarbejder, Jejsing
- Kragh, Andreas, maskinarbejder,
Åbenrå
- Kristensen, Jørn, boghandler,
Haderslev
- Kristiansen, Karen Margrete, fru,
Jejsing
- Kristiansen, P. B., præst, Flensborg
- Kristiansen, Sigfred, Sæd, Tønder
- Kühl, Gerhard Detlef, statsaut. ejendoms
mægler, Tønder
- Langhave, Gert, lærer, Roskilde
- Larsen, Ellinor, fysioterapeut, Tønder
- Larsen, M., pensionist, Møgeltønder
- Larsen, W. Johs., ekspeditionssekr.,
Tønder
- Lassen, Erik, stud. med., Hellerup
- Lauridsen, Svend M., sognepræst,
Øster Højst
- Laursen, P. M., major, Tønder
- Lavendt, Karin, fru, Tønder
- Leonhardt, V. P., overportør, Tønder
- Levinsen, Jytte P., Værlose
- Lorenzen, Markus, købmand, Jejsing
- Lund, H. Christian, regnskabsassistent,
Bovlundbjerg
- Løndorff, Inge R., fru, Tønder
- Madsen, Anders, lektor, Tønder
- Madsen, J. Kr. la Cour, gårdejer,
Vesteranflod pr. Højer
- Madsen, Steen Kragh, stud. mag.,
Åbyhøj
- Martensen, Anne Marie, boghandler,
Christiansfeld
- Matlok, Jørgen, skoleleder,
Dansk skole, Vyk/Før
- Michelsen, Jytte, fru, Toftlund
- Mortensen, A., konsulent, Gram
- Møller, Chr., fhv. forstander,
Hammerum
- Møller, E., kontorassistent, Sønderborg
- Møller, Martha, fru, Felsted
- Møller, Sven Aage, kontorchef, Gråsten
- Nielsen, Egon, fuldmægtig, Tønder
- Nielsen, Karen Margrethe, sygepl.,
Vyk/Før
- Nielsen, P. A. Lund, lærer, Åbenrå
- Nielsen, Peter, bogholder, Haderslev
- Odense Universitetsbibliotek, Odense
- Ohlsen, Kurt, lærer, Husum
- Oksen, Laust, gårdejer, Øster Højst
- Olesen, Andrea, økonoma, Tønder
- Oster, Johanne C. M., enkefru, Tønder
- Outzen, Hans, møbelhandler, Tønder
- Pallesen, John, bankfuldmægtig,
Birkerød
- Pedersen, Aksel, konsulent, Tønder
- Pedersen, Jens E., lærer, Tønder
- Pedersen, Aage L., journalist, Tønder
- Petersen, Ejnar, kontorassistent,
Guderup
- Poulsen, Hans, bankassistent, Gråsten
- Poulsen, Aage, sognepræst, Bov,
Padborg
- Rank, Hans Jacob, stud. scient.,
Karlslunde
- Rasmussen, Svend Erik, domprovst,
Haderslev
- Refslund, Gunnar, kriminaloverbetjent,
Tønder
- Rosenkilde & Bagger, boghandel,
København
- Roud, Jens, pensionist, Ribe
- Runge, Johann, dr., Mavahlid,
Reykjavik, Island
- Rønne, Edith, forstanderinde,
Sønderborg
- Sandbeck, Jens, overbetjent, Tønder
- Sandahl, Harald, gårdejer,
Tårninggård, Christiansfeld
- Schmidt, Magdalena H., fru, Rødekre
- Schmidt, Oluf, lagerforvalter, Åbenrå
- Schultz, Nicolai, skoleinspektør,
Skærbæk
- Skov, Frida, fritidshjemleder,
Haderslev
- Skrydstrup, Henrik, lærerstuderende,
Haderslev
- Stadtbücherei, Süderhofenden 40-42,
Flensborg
- Svennesen, Ernst K., førstelærer,
Oksenvad skole
- Sørensen, Luise, Sønderborg
- Termansen, S. B., gårdejer, Jels
- Thomee, Gunhild og Eric, Pedershof,
Hallandsås, Sverige
- Thomsen, Uwe, værkførerassistent,
Tønder
- Thyssen, Jens, fhv. gårdejer, Toftlund
- Tonnesen, Lauge, malermester, Tønder
- Vestergaard, Ebbe, skoleleder, Valsbøl
- Vestergaard, K. Jørgen, bibliotekar,
Dansk Centralbibliotek, Flensborg
- Vikbjerg, Bjarne, grosserer, Kolding
- Wolff, Edel, fru, Hvidovre
- Wrang, J., bankprokurist, Alnor
- Ydegaard, Gurli, sygeplejerske, Tønder
- Østergaard, Gunnar, kaptajn, Tønder
- Aagaard, Hans Chr., skoleelev, Vedbøl